Kerkenvisie

Gemeente Waterland

COUP

gemeente Waterland

Colofon

Gemeente Waterland

Titel	Kerkenvisie gemeente Waterland
Datum	Maart 2024
Adviseur	COUP B.V.
Door	Feline Schaft (Gemeente Waterland)
	Valerie Kleve (Gemeente Waterland)
	Willemijn Paijmans (COUP)
	Henk Jan Lekkerkerk (COUP)
	Merel Spruit (Hylkema Erfgoed)
Vormgeving	Yurr Studio
Afbeeldingen	COUP B.V. tenzij anders vermeld

Copyright © 2024 COUP B.V.

De grootst mogelijke zorgvuldigheid is betracht bij het samenstellen van dit rapport. Echter voor onvolledigheden met betrekking tot deze rapportage, op welke grond dan ook, kan COUP B.V. en/of de samenstellers daarvan op geen enkele wijze verantwoordelijk worden gesteld. De door u verstrekte persoonlijke gegevens in verband met de opdracht zullen niet aan derden verstrekt worden. Gebruik van inhoud en presentatie is uitsluitend mogelijk in overleg met COUP B.V.

Toelichting foto's voorpagina

1. De rijksmonumentale Protestantse kerk staat op een prominente plek in het dorp Zuiderwoude, dat als geheel is aangewezen als rijksbeschermd dorpsgezicht.
2. De Patmoskerk op het eiland Marken is gebouwd in 1968 in een modernistische bouwstijl. Het is een van de twee kerken van de Protestantse Gemeente Marken. De Protestantse Gemeente doet onderzoek naar de toekomst van haar gebouwen.
3. Interieur van de Nicolaas en Antoniuskerk in Monnickendam. De kerk is op doordeweekse dagen open voor publiek.
4. Kroonluchters en het orgel zijn historische waardevolle interieurelementen van de Protestantse Kerk te Zuiderwoude.
5. De Broekerkerk in Broek in Waterland is in multifunctioneel gebruik en in eigendom van de Stichting Broekerkerk. De kerk vormt het religieuze en culturele middelpunt van het dorp.
6. De Grote Kerk van Monnickendam is een niet weg te denken icoon voor de Waterlanders en neemt een belangrijke plek in binnen de lokale identiteit.

Inhoud

Voorwoord Wethouder

Hoofdstuk 1. Inleiding

1.1 Religieus erfgoed in Waterland
1.2 Het doel van de Kerkenvisie
1.3 Werkwijze

Deel 1. Inventarisatie

Hoofdstuk 2. Religieuze gebouwen in Waterland

2.1. Religieuze gebouwen en spreiding
2.2 Functies van religieuze gebouwen
2.3 Denominaties
2.4 Bouwperiodes en monumentale status

Hoofdstuk 3. Cultuurhistorie religieus erfgoed Waterland

3.1 Cultuurhistorische analyse
3.2 Cultuurhistorische kernwaarden

Deel 2. Opgave

Hoofdstuk 4. Huidige situatie

4.1 Gemeenschappen krimpen of stabiliseren
4.2 Gebrek aan vrijwilligers
4.3 Religieuze gebouwen worden breder gebruikt
4.4 Kerkgemeenschappen vervullen een maatschappelijke rol
4.5 Kerkeigenaren zoeken hulp bij verduurzaming

Hoofdstuk 5. Beleidskaders

Hoofdstuk 6. Toekomstverwachting

6.1 Toekomstverwachting op basis van gesprekken met kerkeigenaren
6.2 Toekomstverwachting per kerkgebouw
6.3 Transformatieladder
6.4 Waarde per gebouw

Deel 3. Toekomst

Hoofdstuk 7. Conclusies en Aanbevelingen

7.1 Monumentale kerkgebouwen worden behouden
7.2 Maatschappelijke bestemming van kerkgebouwen wordt gekoesterd
7.3 De gemeente zorgt voor beleidsmatige inbedding van de Kerkenvisie
7.4 Kerkgebouwen zijn kansrijke plekken voor maatschappelijke bestemming
7.5 Religieus erfgoed draagt bij aan toeristisch en cultureel potentieel
7.6 De samenwerking tussen kerkeigenaren en gemeente wordt bevorderd
7.7 Kerkeigenaren gaan (verder) werken aan een toekomstvisie

Bijlagen

Bijlage 1. Kerkenpaspoorten
Bijlage 2. Uitkomsten inwoners-enquête Kerkenvisie
Bijlage 3. Waardestellingen kerkinterieurs en roerend religieus erfgoed Waterland Catharijne Convent

Ik prijs de Heer om Waterland,
om Broek en Zuiderwou,
want uitgetekend met de hand,
kleurt Hij het groen en blauw.

Al dreigt soms boos en bitter weer,
al stroomt uit zwarte lucht
een zee van regen huilend neer,
zodat de aarde zucht,

bij vlagen is er wel goed zicht
over de Gouwe Zee,
zodat je ziet waar Marken ligt,
ons eiland in de zee.

En wie kan zien heeft zo aanschouwd
een wonder Waterland,
de huizen groen en lichtgebouwd,
een landschap uit Zijn hand.

Dank Hem voor 't heilig Holysloot,
voor 't Waterlandse Broek,
hier staat de hemel hoog en groot,
Gods heerlijk schilderdoek.

Dank Hem voor Rans- en Zunderdorp
voor Marken aan de Gouw,
voor Monnik-, Uit- en Durgerdam
en ook voor Zuiderwou!

Bron: Lokaal Waterlands Kerklied

Voorwoord Wethouder

Beste lezer,

Voor u ligt de kerkenvisie van de gemeente Waterland. Dit document geeft inzicht in de huidige situatie en de toekomst van de Waterlandse kerkgebouwen. Het document is tot stand gekomen met input vanuit inwoners, kerkbesturen en de gemeente.

In de gemeente Waterland zijn 16 van oorsprong religieuze gebouwen te vinden, waarvan 12 nog steeds in religieus gebruik zijn. De gemeente Waterland is trots op haar religieuze erfgoed en hecht veel belang aan het behoud van deze religieuze gebouwen. Niet voor niets is het overgrote deel van de kerken als monument aangewezen. Daarnaast is de maatschappelijke en sociale functie van de kerkgebouwen en -gemeenschappen van groot belang voor de Waterlandse gemeenschap.

Uit de inventarisatie die is gedaan voor deze kerkenvisie blijkt dat voor veel kerkgebouwen de toekomst onzeker is. In samenwerking met de kerkeigenaren en -besturen wil de gemeente nadenken over hoe wij gezamenlijk het toekomstperspectief van onze mooie en belangrijke kerkgebouwen kunnen vergroten. Dit kan bijvoorbeeld door te kijken naar mogelijkheden voor verduurzaming of het invoeren van extra bestemmingen naast de religieuze functie. Maar het kan ook een volledige herbestemming betekenen.

Dit is een hele opgave en vergt een lange adem. Deze visie geeft alvast een eerste aanzet.

Namens het college wil ik mijn dank uitspreken aan alle mensen die hebben meegedacht en -gewerkt aan deze kerkenvisie. Dankzij jullie inbreng is deze Kerkenvisie tot stand gekomen en vergroten we het toekomstperspectief voor de religieuze gebouwen in onze gemeente.

Ton van Nieuwkerk
Wethouder, Gemeente Waterland

1. Inleiding

1.1 Toekomst religieus erfgoed in Waterland

De rijke geschiedenis van Waterland is terug te zien in de collectie religieuze gebouwen. In de binnenstad van Monnickendam, en de dorpskern van Broek in Waterland zijn kerken uit de middeleeuwen te vinden. Daarnaast zijn er gebouwen uit de reformatie, het interbellum en zgn. Wederopbouwkerken, Post-65 kerken en religieuze gebouwen uit de 21e eeuw. Diverse gebouwen zijn al onttrokken aan het religieus gebruik en zijn van eigenaar gewisseld. Sommige beeldbepalende gebouwen zijn zelfs gesloopt. Ook voor religieuze gebouwen die nog wel hun oorspronkelijke functie vervullen, spelen vaak allerlei vraagstukken. Dat kan gaan om bijvoorbeeld verduurzaming, het teruglopen van het aantal leden en inkomsten en mogelijkheden voor nevenactiviteiten.

De gemeente Waterland is trots op haar religieuze erfgoed en vindt het belangrijk dat dit behouden blijft en dat er zorgvuldig mee om wordt gegaan. Er bestaat daarom behoefte aan een visie over religieuze gebouwen binnen de gemeente Waterland.

Vanwege de ontkerkelijking in de samenleving heeft het rijk middelen beschikbaar gesteld die gemeenten in staat stellen om een kerkenvisie op te stellen. Daar heeft de gemeente Waterland ook gebruik van gemaakt. Een dergelijke visie helpt om samen met de eigenaren op tijd te anticiperen op veranderende maatschappelijke ontwikkelingen die gevolgen kunnen hebben voor het behoud van het waardevolle religieuze erfgoed.

1.2 Het doel van de Kerkenvisie Waterland

Vanuit de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) wordt vanaf 2019 een actief kerkenvisiebeleid uitgevoerd. Binnen dit project konden gemeentes een decentralisatie-uitkering aanvragen ter ondersteuning van een lokaal onderzoek/ inventarisatie naar het toekomstperspectief van kerkgebouwen. De decentrale uitkering van de rijksoverheid was in eerste instantie gericht op het behoud van waardevolle kerkgebouwen. De voorspelling is dat 30 tot 80% van de kerken haar oorspronkelijke functie verliest (meest recente voorspelling CIO-K in 2016) als gevolg van ontkerkelijking.

De gemeente Waterland wil met deze verkenning en visie in beeld krijgen wat de opgave is en waar en op welke manier zij eigenaren kan ondersteunen, met het doel het waardevolle religieuze erfgoed te behouden. Voor eigenaren is het belangrijk toekomstperspectief te gaan ontwikkelen waar dat nog ontbreekt. Hun wensen, behoeften en zorgen zijn het vertrekpunt hiertoe. Uit het onderzoek is gebleken dat religieuze gebouwen niet alleen waardevol zijn vanwege hun cultuurhistorische waarden en ruimtelijke kwaliteiten, maar dat zij veelal ook een belangrijke maatschappelijke functie in de wijk of het dorp vertegenwoordigen.

Onderwerpen die aan bod komen zijn:

Religieus erfgoed: Hoe ziet de collectie van religieuze gebouwen in Waterland eruit? Over welke geschiedenis van Waterland verhalen de gebouwen? Wat is de cultuurhistorische waarde van de gebouwen, individueel en als geheel?

Toekomstperspectief: Hoe gaat het met de gemeenschappen? Hoe kijken zij naar de toekomst? Welke ambities hebben eigenaren voor hun organisatie en hun gebouw? Welke

religieuze gebouwen verwachten hun functie te behouden en welke niet?

Kansen: Welke rol speelt de functie(s) van het gebedshuis en hun gebruikers in de gemeenschap? Welke eigenaren willen een combinatie maken met andere functies om het gebruik van het kerkgebouw te optimaliseren en het toekomstperspectief te verbeteren, zoals bijvoorbeeld met cultureel en/of maatschappelijk gebruik of wonen? Welke samenwerkingen met culturele en maatschappelijke organisaties zijn er al of zijn kansrijk?

1.3 Werkwijze

De visie richt zich specifiek op (voormalige) gebedshuizen die oorspronkelijk zijn gebouwd als gebedshuis. De reden hiervoor is dat deze gebouwen heel specifiek zijn gebouwd voor de eredienst, waardoor ze vaak een kenmerkend en beeldbepalend uiterlijk hebben. Ook herbergen deze gebouwen specifieke en vaak bijzondere interieuronderdelen (orgel, preekgestoelte, kerkbanken), kunst en andere roerende zaken. Dit maakt de instandhouding en herbestemmingsopgave wezenlijk anders dan bij andere historisch waardevolle bouwwerken.

Dit traject begon met een inventarisatie van alle gebedshuizen in de gemeente Waterland. Uit de inventarisatie is een bestand voortgekomen van 16 (voormalige) gebedshuizen. Het gaat hier om gebouwen die als kerk, kapel of synagoge gebouwd zijn en die ofwel in religieus gebruik zijn, of al zijn herbestemd. Gebouwen die religieus worden gebruikt, maar die niet oorspronkelijk gebouwd zijn als gebedshuis, zijn niet meegenomen.

Gebruikte definities

Gebedshuis: Gebouw waarin religieuze bijeenkomsten een centrale plaats innemen.

Religie: Vorm van zingeving of het zoeken naar betekenisvolle verbindingen.

Geloof: overtuiging en vertrouwen in het bestaan van een god of meerdere goden.

Participatie met eigenaren/gebruikers

Op 28 februari 2023 heeft een startbijeenkomst plaatsgevonden in het raadhuis, waarvoor alle kerkeigenaren van Waterland zijn uitgenodigd. Tijdens deze bijeenkomst zijn de kerkeigenaren geïnformeerd over de aanpak, de planning en de doelen van het Kerkenvisie-project, en zijn zij uitgenodigd voor een gesprek op locatie, om door te praten over het toekomstperspectief.
Deze gesprekken met de kerkeigenaren, die plaatsvonden in maart en april 2023, vormde een belangrijk onderdeel van het onderzoek. Zij leverden een groot deel van de feitelijke gegevens aan over de gebouwen en de gemeenschappen. Een van de belangrijkste onderdelen van het gesprek was het gesprek over de toekomstverwachting binnen het huidige gebruik. Er zijn geen gesprekken gevoerd met eigenaren/gebruikers van gebedshuizen die herbestemd zijn.

Opstellers van kerkenvisie op bezoek bij de Lutherse Kerk in Monnickendam

Participatiesessie met stakeholders uit de samenleving.

Omdat de gemeente geen signalen kent, dat de huidige bestemming van de herbestemde kerkgebouwen onder druk staat, is besloten de focus binnen dit project te houden op kerken met een religieus gebruik.

Participatie met inwoners

Via een nieuwsbericht met de titel ‘Denk mee over de toekomst van kerken in Waterland’ zijn inwoners uitgenodigd om deel te nemen aan een online enquête. Het doel was te onderzoeken hoe belangrijk inwoners het vinden dat kerkgebouwen blijven bestaan, hoe vaak en met welk doel inwoners naar de kerk gaan en wat zij passende neven- of nieuwe functies vinden voor een kerkgebouw. De enquête is 213 keer ingevuld. De enquêteresultaten zijn opgenomen in bijlage 3.

Participatie met interne en externe stakeholders

Om de ambtelijke organisatie te informeren over dit project en de problematiek van ontkerkelijking en de gevolgen voor het behoud van het religieus erfgoed van waterland, is binnen dit project een workshop georganiseerd. Hierbij waren ambtenaren uit verschillende afdelingen en vakdisciplines aanwezig (ruimtelijke ontwikkelingen, sociaal domein, toerisme en recreatie, communicatie). Daarnaast zijn een aantal individuele gesprekken gevoerd met ambtenaren van de gemeente Waterland (sociaal domein, jongerenwerk en gemeentelijk vastgoed).

Ook heeft op 1 december 2023 een bijeenkomst plaatsgevonden in de Opstandingskerk waarvoor externe stakeholders uit de gemeente zijn uitgenodigd, te weten de kernraden, de historische verenigingen, de ondernemersvereniging en het bureau Promotie Waterland/Bureau Toerisme Laag Holland. Helaas was de opkomst van deze bijeenkomst laag. De presentatie en het verslag van deze bijeenkomst zijn ter informatie naar alle genodigden gestuurd, zodat zij wel geïnformeerd zijn over het project en de uitkomsten van de inventarisatie. Zowel tijdens het interne workshop als tijdens de externe bijeenkomst zijn het wat en waarom van het opstellen van een kerkenvisie uitgelegd, de uitkomsten van de inventarisatie gedeeld, de (beleids) doelen en ambities, huidige ontwikkelingen in Waterland en toekomstige ontwikkel- en samenwerkingskansen voor de religieuze gebouwen verkend.

Analyse en rapportage

De informatie uit de inventarisatie en de verschillende participatierondes is in dit rapport verzameld en geanalyseerd en wordt gepresenteerd in de vorm van kaartmateriaal, infographics, paspoorten en bijbehorende toelichtingen.

Leeswijzer

Deel 1 betreft een inventarisatie en cultuurhistorische analyse van de verschillende religieuze gebouwen in Waterland. In deel 2 is de opgave geschetst en wordt een beeld gegeven v/d huidige situatie en de toekomstverwachting binnen het huidige gebruik. Deel 3 gaat ten slotte over de toekomst van de religieuze gebouwen in Waterland. Visie, kansen en aanbevelingen worden uiteengezet. In de paspoorten (Bijlage 2) is per gebouw een beknopte cultuurhistorische waardering opgenomen, opgesteld door een architectuurhistoricus van Hylkema Erfgoed.

Deel 1. Inventarisatie

2. Religieuze gebouwen in Waterland

2.1 Aantal religieuze gebouwen en spreiding

Binnen de Gemeente Waterland zijn 16 religieuze gebouwen te vinden die van oorsprong gebouwd zijn als gebedshuis, waaronder 15 kerkgebouwen en één voormalige Synagoge.

2.2 Functies van religieuze gebouwen

Van de 16 religieuze gebouwen zijn er op dit moment 12 in religieus gebruik. 3 gebouwen zijn in de loop van de tijd herbestemd. Dat zijn de Koninkrijkszaal in Monnickendam, die momenteel in gebruik is als gezondheidscentrum, de voormalige gereformeerde kerk in Monnickendam die in gebruik is als woonhuis, en de synagoge aan de Haven in Monnickendam is in gebruik als hotel/restaurant De Koperen Vis. 1 kerkgebouw staat momenteel leeg. Dit is de Hervormde kerk in Uitdam.

Van de 13 kerken in religieus gebruik zijn er 3 kerkgebouwen die multifunctioneel gebruikt worden. Dat zijn de Broekerkerk in Broek in Waterland, de Grote Kerk in Monnickendam en de Lutherse Kerk in Monnickendam.

In deze kerken vinden op zondag, wekelijks of minder frequent, diensten plaats, maar de kerken worden door de weeks voor andere activiteiten gebruikt, onder andere voor burgelijke bruiloften en uitvaarten, maar ook voor organisatie van evenementen (concerten, lezingen, exposities). Daarnaast worden kerken opengesteld voor publiek met boekenmarkten, rondleidingen en koffieochtenden. In de Lutherse kerk wordt bovendien gekookt en gezamenlijk gegeten voor en door eenzamen en ouderen.

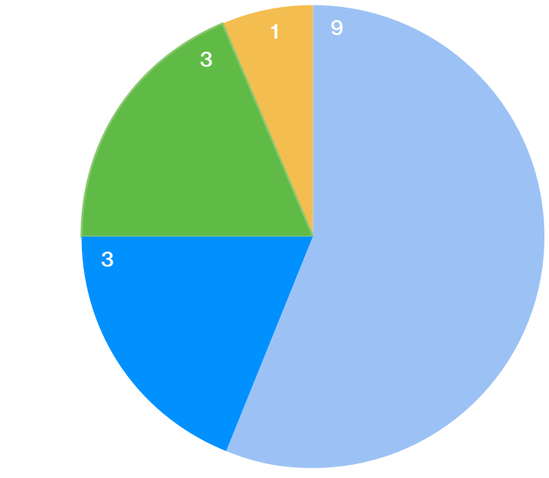

1

2

3

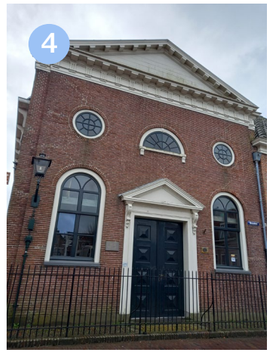
4

5

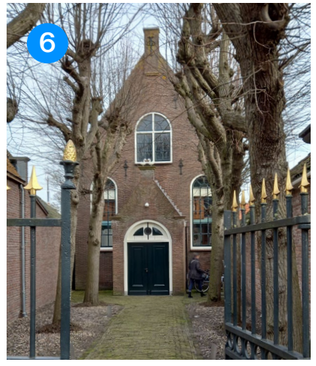
6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

Functies van kerken

- Religieus gebruik
- Multifunctioneel
- Herbestemd
- Leegstaand/in transitie

1. Nicolaas en Antonius Kerk
2. Synagoge
3. Grote Kerk Monnickendam
4. Doopsgezinde Vermaning
5. Koninkrijkszaal
6. Lutherse Kerk
7. Gereformeerde kerk
8. Opstandingskerk
9. Broekerkerk
10. Protestantse Kerk Zuiderwoude
11. Hervormde Kerk Uitdam
12. Patmoskerk
13. Grote Kerk Marken
14. Sint-Sebastianuskerk
15. Hervormde Kerk Ilpendam
16. Hervormde Kerk Watergang

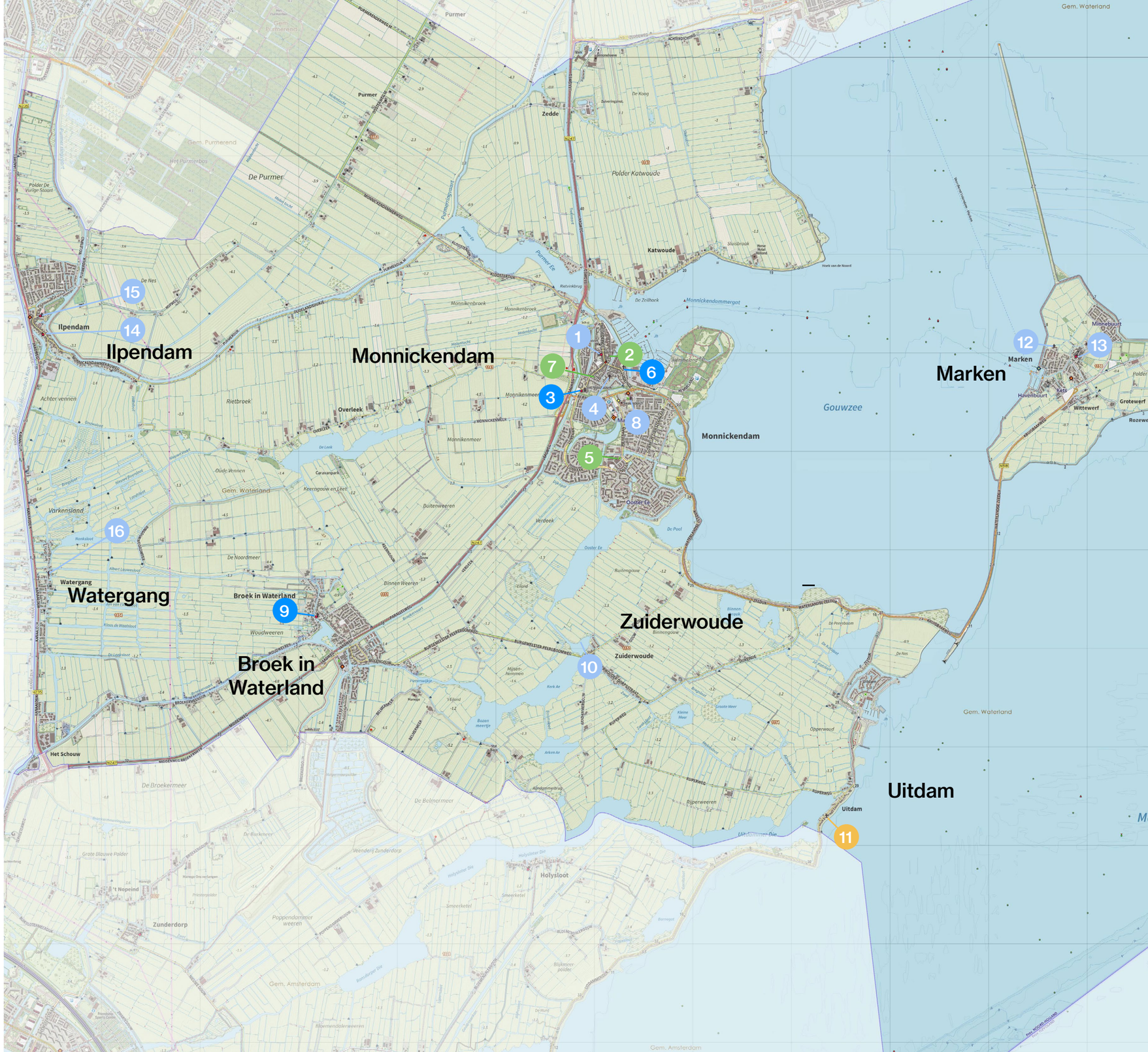
Ilpendam
Monnickendam
Marken
Watergang
Broek in Waterland
Zuiderwoude
Uitdam
Gouwzee
Gem. Waterland
Gem. Purmerend
Gem. Amsterdam
Purmer
Zedde
Katwoude
Polder Katwoude
De Purmer
Overleek
Oosteinde
Oosterdijk
Minnebuurt
Havenbuurt
Wittewerf
Grotewerf
Holysloot
Zuiderwoude
Het Schouw
Zunderdorp
't Nopeind
Varkensland
Achter vennen
Rietbroek
Oude Vennen
Keerngouw en Leet
Buitenweeren
Verdeek
De Noordmeer
Woudweeren
De Broekermeer
De Belmermeer
Monnikendammergat
Monnikenmeer
Monnikenbroek
Molentocht
Polder De Vuilige Sloot
Het Purmerbos
De Zeilhoek
De Koog
Slusbrook
Opperwoud
Binnen Gouw
Kleine Meer
Grote Meer
Poppendammerweerd
Smeerketel
Uitdammer Die
Oosterdijk
Oosteinde
De Nes
Rietvinkbrug
Purmer Ee
Keerngouw
Oude Leek
Monnikenmeer
Molentocht
Monnikenbroek
Slusbrook
Zuiderwoude
Uitdam
Marken
Monnickendam
Ilpendam
Watergang
Broek in Waterland

2.3 Denominaties

De grootste denominatie binnen de gemeente Waterland is de Protestantse Kerk in Nederland. Deze is binnen Waterland georganiseerd in drie Protestantse gemeenten en twee Hervormde gemeenten. De Protestantse gemeenten zijn de Protestantse gemeente Marken (2 kerkgebouwen), de Protestantse gemeente Monnickendam (3 kerkgebouwen) en de Protestantse gemeente Zuiderwoude, Uitdam en Broek in Waterland (2 kerkgebouwen). Deze laatste gemeente heeft verder ook de Hervormde Kerk van Uitdam in bezit, deze staat op het moment leeg en zal worden verkocht. De Hervormde gemeenten van Ilpendam en Watergang zijn bezig met een fusie, de gemeenten beschikken samen over 2 kerkgebouwen.

De Gereformeerde kerk aan de Schoolstraat in Monnickendam is in 1966 buiten gebruik geraakt. De gereformeerden kerkten sindsdien in de Opstandingskerk in Monnickendam. Sinds 2004 is de Gereformeerde gemeente gefuseerd met de Protestantse Kerk in Nederland en is de Opstandingskerk opgegaan in de Protestantse gemeente Monnickendam.

Daarnaast is er in Waterland een Rooms-Katholieke parochie, die in Waterland over 2 kerken beschikt, waarvan 1 in Monnickendam en 1 in Ilpendam. Ook de kerk van Edam behoort tot deze parochie. Tenslotte is er in Waterland een Doopsgezinde gemeente, zij hebben in Monnickendam de beschikking over een vermaning.

Er is in Waterland geen moskee. Islamieten komen samen in Multicultureel Centrum Waterland (gelegen in Purmerend). Ook is er binnen de gemeente Waterland geen synagoge in religieus gebruik (wel een Joodse begraafplaats) en ook geen tempel (hindoeïsme / boeddhisme). In Purmerend is wel een boeddhistische tempel gelegen.

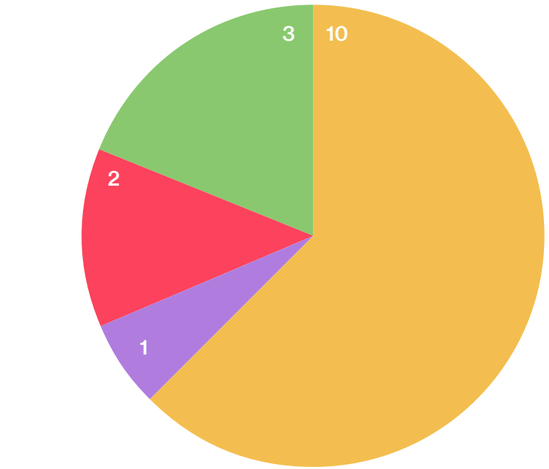

Denominaties

- Rooms-Katholiek
- Protestants
- Doopsgezind
- Herbestemd / leegstaand

1. Nicolaas en Antonius Kerk
2. Synagoge
3. Grote Kerk Monnickendam
4. Doopsgezinde Vermaning
5. Koninkrijkszaal
6. Lutherse Kerk
7. Gereformeerde kerk
8. Opstandingskerk
9. Broekerkerk
10. Protestantse Kerk Zuiderwoude
11. Hervormde Kerk Uitdam
12. Patmoskerk
13. Grote Kerk Marken
14. Sint-Sebastianuskerk
15. Hervormde Kerk Ilpendam
16. Hervormde Kerk Watergang

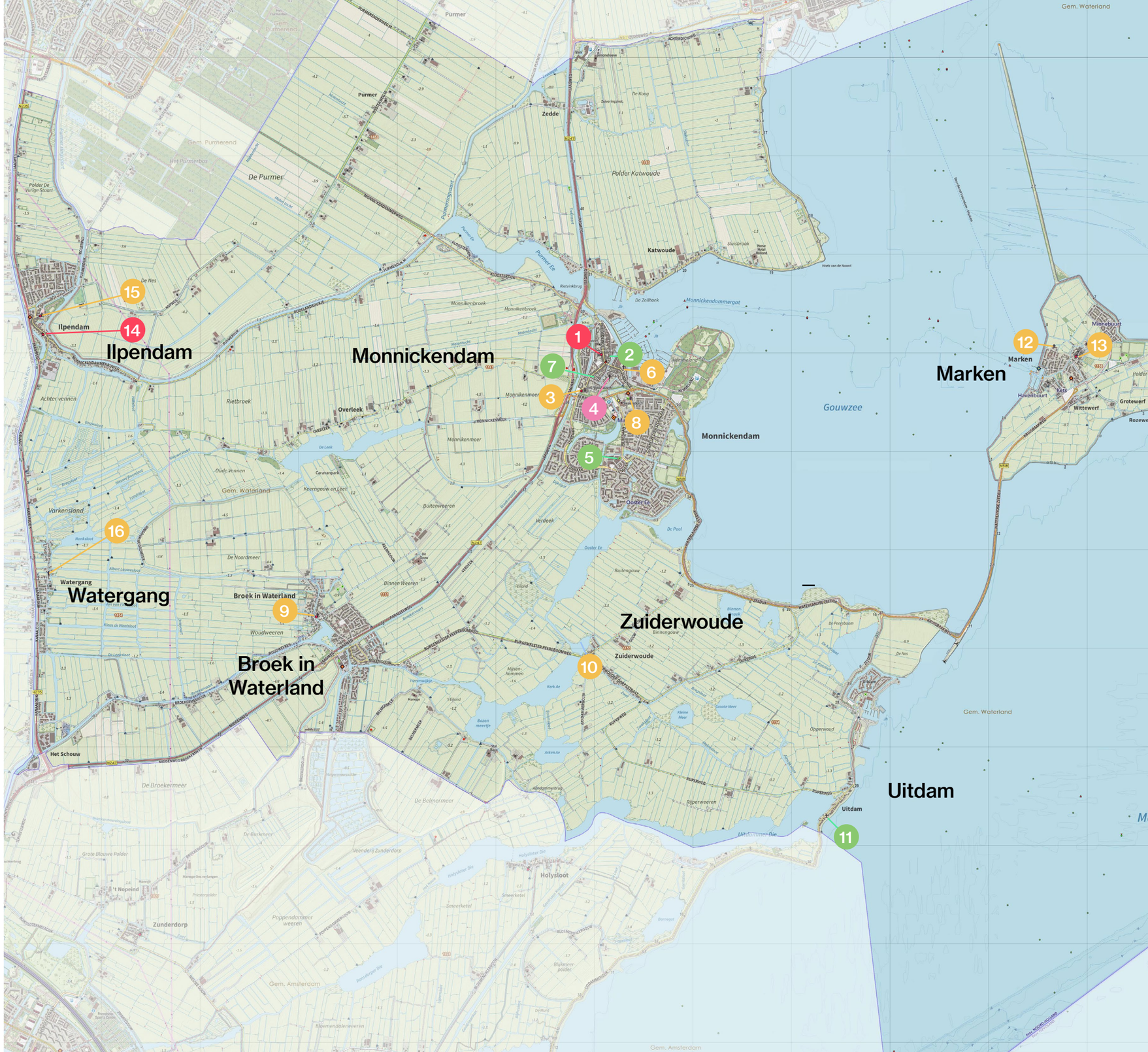

2.4 Bouwperiodes en Monumentale status

Bouwperiodes

Door de rijke (religieuze) geschiedenis van Waterland zijn er kerkgebouwen uit diverse perioden te vinden. In het historisch centrum van Monnickendam is een kerkgebouw uit de middeleeuwen te vinden (Grote Kerk, gebouwd tussen 1400 en 1640).

Ook de Nicolaaskerk, tegenwoordig beter bekend als de Broekerkerk, in Broek en Waterland stamt uit de middeleeuwen (bouwjaar 15e eeuw).

In de 17de eeuw is de Lutherse Kerk (1642) aan het Zuideinde van Monnickendam gebouwd. Niet veel later zijn de twee Hervormde kerken gebouwd in Ilpendam (1656) en in Watergang (1642). Ook de Doopsgezinde Vermaning in Monnickendam is gebouwd in de 17e eeuw, al doet de voorgevel anders vermoeden. De voorgevel is (opnieuw) opgetrokken in 1840.
Opvallend is dat in de periode tussen 1700 en 1870 geen kerken zijn gebouwd in Waterland, om vervolgens in de 19de eeuw juist een piek in de kerkenbouw te laten zien. Tussen 1870 en 1937 zijn maar liefst 7 kerken gebouwd.

In de 19de eeuw zijn de Rooms-Katholieke Sint Sebastianuskerk in Ilpendam (1871) gebouwd, de Protestantse kerk in Zuiderwoude (1877) en de Gereformeerde Kerk in Monnickendam (1894). In dat zelfde jaar is ook de synagoge aan de Haven in Monnickendam gebouwd. Tenslotte is in 1899 de Rooms-Katholieke Nicolaas en Antoniuskerk aan het Noordeinde van Monnickendam gebouwd.

In de 20ste eeuw zijn de Grote Kerk in Marken (1904) en de Hervormde Kerk in Uitdam (1937) gebouwd.

In de periode tussen de eerste en twee wereldoorlog (interbellum) en de periode na de oorlog zijn er geen kerken gebouwd in Waterland, waardoor kerkgebouwen in de typische wederopbouw-architectuur ontbreken.

De Opstandingskerk (1965) en de Patmoskerk (1969) zijn beide gebouwd in Post ’65-bouwstijl. In 1978 is tenslotte de Koninkrijkszaal in Monnickendam gebouwd, in een utilitaire bouwstijl.

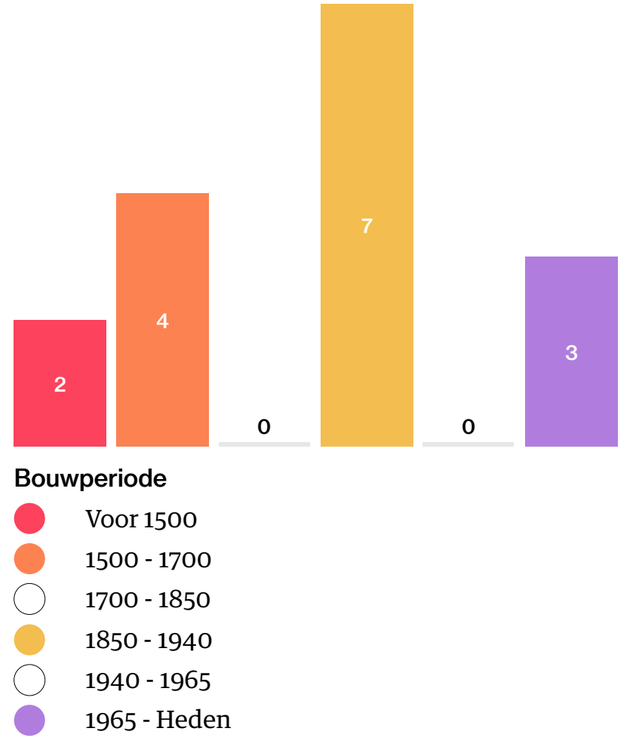

Monumentale status

In Waterland zijn 8 kerken aangewezen als Rijksmonument. In Monnickendam zijn dat de Grote Kerk, de Lutherse Kerk en de Doopsgezinde Vermaning. In Zuiderwoude is de Protestantse kerk aangewezen als Rijksmonument, en op Marken de Grote Kerk. In Broek in Waterland is de Nicolaaskerk een Rijksmonument, en zowel de Hervormde Kerk van Ilpendam als de Hervormde Kerk van Watergang zijn door het rijk aangewezen monumenten.

4 kerken zijn aangewezen door de gemeente als gemeentelijk monument. Dat zijn de H.H. Nicolaas en Antoniuskerk en de vm. synagoge in Monnickendam, de Hervormde kerk in Uitdam en de Sint Sebastianuskerk in Ilpendam.

4 kerken hebben geen monumentale status. Dat zijn de gereformeerde kerk (herbestemd tot woning), de Koninkrijkszaal (herbestemd) en de Opstandingskerk in Monnickendam, en de Patmoskerk op Marken. Twee van deze gebouwen (de gereformeerde kerk in Monnickendam en de Patmoskerk op Marken) zijn wel gelegen binnen een Rijksbeschermd stadsgezicht.

Daarmee genieten ze geen objectbescherming en geldt er geen sloopverbod, maar wel zijn wijzigingen aan het uiterlijk aanzien vergunningplichtig en worden getoetst met behoud van het historisch waardevolle straatgezicht als uitgangspunt.

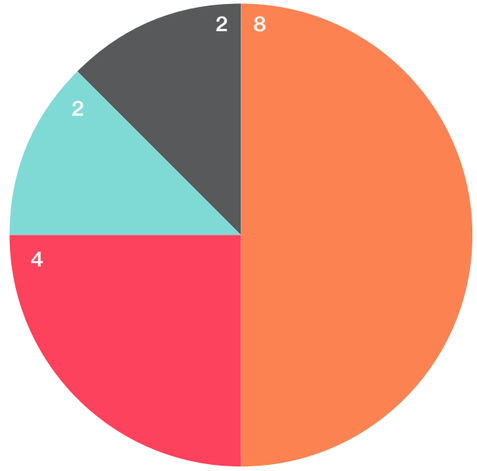

Monumentale status

- Rijksmonument
- Gemeentelijk monument
- Geen status

1. Nicolaas en Antonius Kerk
2. Synagoge
3. Grote Kerk Monnickendam
4. Doopsgezinde Vermaning
5. Koninkrijkszaal
6. Lutherse Kerk
7. Gereformeerde kerk
8. Opstandingskerk
9. Broekerkerk
10. Protestantse Kerk Zuiderwoude
11. Hervormde Kerk Uitdam
12. Patmoskerk
13. Grote Kerk Marken
14. Sint-Sebastianuskerk
15. Hervormde Kerk Ilpendam
16. Hervormde Kerk Watergang

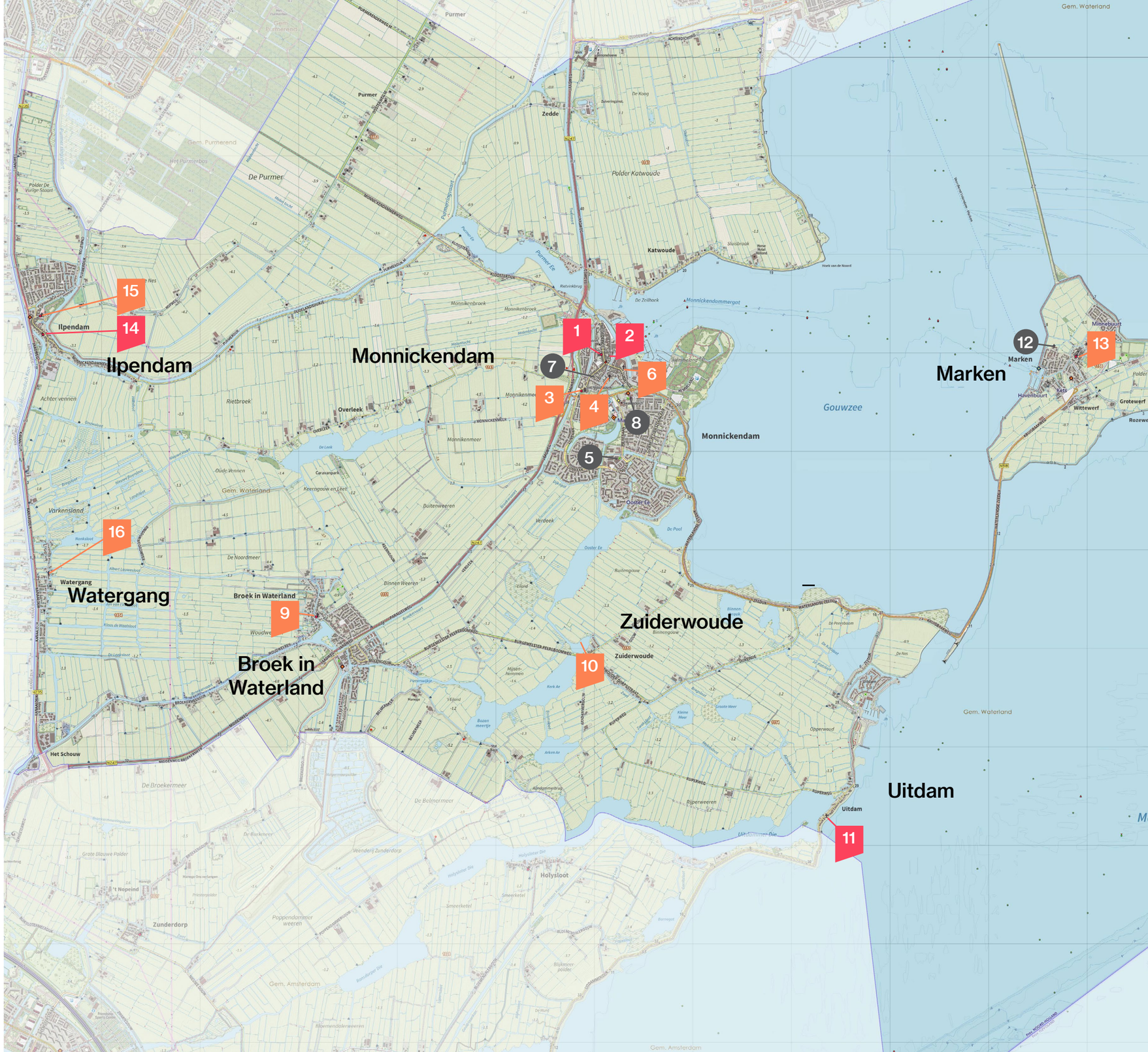

3. Cultuurhistorie religieus erfgoed Waterland

3.1. Cultuurhistorische analyse

Ontstaansgeschiedenis Waterland

De provincie Noord-Holland bestaat voor een groot gedeelte uit veenweidegebied, met aan de westelijke kant strandwallen en duinen. In het noorden ligt zeeklei die overgaat in het waddengebied en in het zuidoostelijke deel bevinden zich de zandgronden van het Gooi.

Na de ijstijden zorgde een geleidelijke verhoging van de waterstanden voor het ontstaan van een omvangrijk en aaneengesloten veengebied. In dit veen ontstonden de meren de Purmer, de Beemster, de Wormer en de Schermer. Deze meren zijn in de 16e en 17e eeuw drooggemalen met molens.

Het veen werd vanaf de tiende eeuw systematisch ontgonnen, wat tot gevolg had dat het inklonk (bodemdaling) en permanent moest worden ontwaterd. Hierdoor ontstond een uitgebreid systeem aan waterwegen in dit gebied, die het water afvoerden naar de zee. Vanaf eind 12e eeuw werden veel stukken land bedijkt, om het tegen de zee te beschermen. De aanleg van dijken werd vaak geïnitieerd vanuit een klooster, de naam Monnickendam zou hieraan herinneren.

Dit waren de monniken van het Friese Norbertijnenklooster Mariëngaarde bij Hallum. Zij bouwden in 1235 een uithof op Marken, dat in die tijd verbonden was met het land. Dit klooster werd in 1345 verwoest. Door de oprukkende Zuiderzee veranderde Marken in een eiland. Sinds 1237 was er ook in Monnickendam een klooster.

In dit drassige land was het alleen mogelijk nederzettingen te vormen langs wegen en dijken. In de streek Waterland ontstonden de steden Edam, Purmerend en Monnickendam. Een riviertje de ‘Monnick’ zou een andere mogelijk oorsprong van de naam Monnickendam kunnen zijn. Monnickendam kreeg in 1355 stadsrechten.

Verder lagen in deze streek welvarende lintdorpen die leefden van de handel en visserij.De vorm van deze dorpen kenmerkte zich door de uitgestrekte lintvorm, die ontstond door de bouw op de hoger gelegen dijken in de langgerekte veenontginningen. Ilpendam is hier een voorbeeld van. Het dorp Ilpendam ontstond vanaf de 12e eeuw aan de dam bij de uitmonding van het riviertje de Dorre Ilp in de Purmer. De dam behoorde tot de Waterlandse Zeedijk, waarlangs zich een kronkelende lintbebouwing vormde.

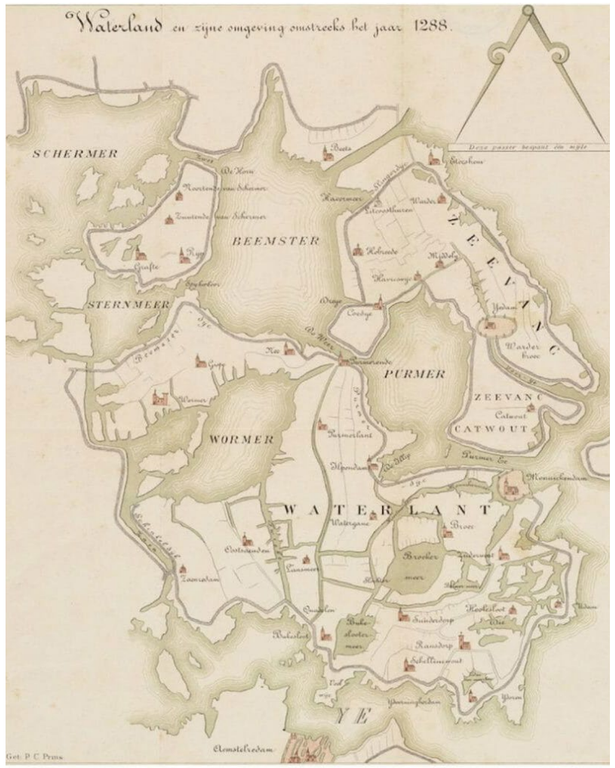

C. Prins. ‘Waterland en zijne omgeving omstreeks het jaar 1288’. Bron: Beeldbank Waterlands Archief.

Op het eiland Marken concentreerde de houten bebouwing zich op kunstmatig opgeworpen terpen (‘werven’). In Uitdam werd in de 17e eeuw een eerste dorpskerkje gebouwd. Het dorp kende in die tijd nog geen honderd inwoners.
Het dorp Broek in Waterland was in de 18e eeuw het rijkste dorp van Waterland.

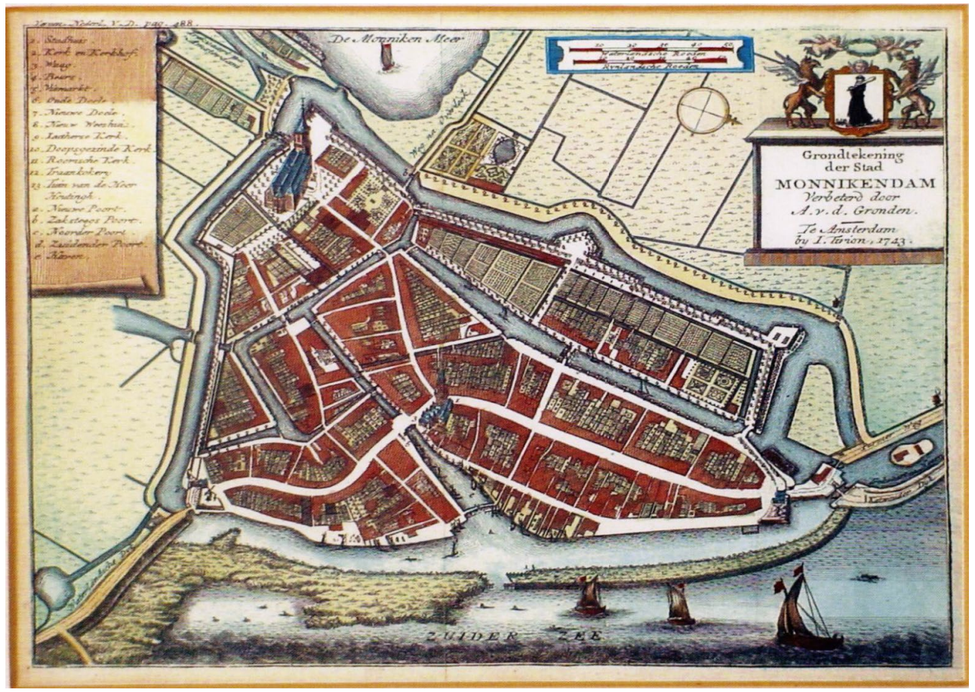

Grondkaart Monnickendam, 1743. Bron: Vereniging Oud Monnickendam

In de regio ontstond een unieke houtbouwtraditie, door een combinatie van de slappe veengrond die niet veel gewicht kon dragen met de goedkope aanvoer van hout overzee. De verschijningsvorm van veel architectuur in deze streek staat dus in directe relatie met de eigenschappen van de bodem.

De huidige gemeente Waterland wordt gevormd door de stad Monnickendam die de meeste inwoners kent, de dorpen Broek in Waterland, Ilpendam, Katwoude, Marken Landsmeer/Watergang, Uitdam en Zuiderwoude.

Het economische belang van deze plaatsen werd vanaf de 17e eeuw overschaduwd door dat van Amsterdam. Met de aanleg van de Afsluitdijk in 1932 in de Zuiderzee verdween voor Waterland deels het belang van de visserij.

Religieuze geschiedenis

In de wordingsgeschiedenis van de dorpen en steden in de regio Waterland die zich afspeelde vanaf de tweede helft van de middeleeuwen, speelden religieuze instellingen zoals kloosters vaak een belangrijke rol en kerkgebouwen waren in de beginnende nederzettingen vanaf het begin aanwezig. Bij Monnickendam bevonden zich tot in de 14e eeuw twee uithoven van het Friese Cisterciënzerklooster Bloemkamp. Het Friese Norbertijnenklooster Mariëngaarde had in 1251 Marken gekocht, waar het tot ca. 1345 een uithof had.

De oudste kerk in een plaats bevindt zich vaak in het midden van de oude stads- of dorpskern, zoals de Sint Nicolaas in Broek in Waterland. In Monnickendam echter werd de huidige Grote Kerk op de grond van het klooster Galilea gebouwd, dat aan de zuidrand van de stad lag.

Het onderste gedeelte van de stadshuistoren, beter bekend als de ‘Speeltoren’ aan het Noordeinde in Monnickendam, zou het restant van de oude 14e-eeuwse parochiekerk kunnen zijn. Eind 16e eeuw is deze toren bij het nieuwe stadhuis getrokken.

Speeltoren aan het Noordeinde, 1915.
Bron: Beeldbank Waterlands Archief.

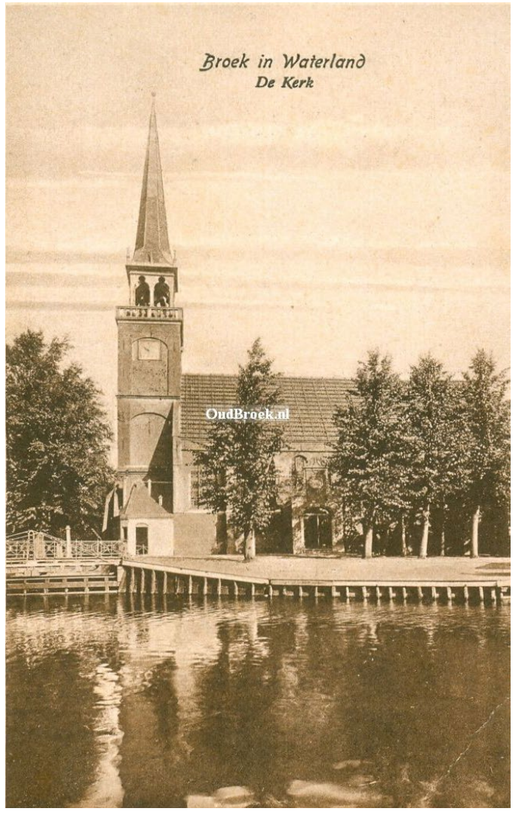

Sint Nicolaaskerk, Broek in Waterland, circa 1910. Bron: Historische Vereniging Oud Broek in Waterland.

Gravure van de Grote kerk te Monnickendam, 1790. Bron: Collectie Vereniging Oud Monnickendam

Gotiek in Waterland

De middeleeuwse en 17e-eeuwse kerken in Waterland zijn in hun vorm direct afgeleid van de bepalingen van de bodem. De slappe veenbodem kon niet veel gewicht dragen en als gevolg hiervan kenmerken nagenoeg alle kerken in Waterland zich door de toepassing van een houten tongewelf, waarvan de constructie lichter was dan van een stenen gewelf. De spatkrachten werden opgevangen met houten trekbalken of smeedijzeren trekankers. Als gevolg van het lichtere tongewelf waren ook luchtbogen, kenmerk van de Franse gotiek, overbodig in Noord-Holland.

De gehanteerde bouwstijl was een afgeleide van de zogenoemde Brabantse gotiek, die begin 15e eeuw in het hertogdom Brabant was ontstaan en die was geïnspireerd op de Franse gotiek. Karakteristiek voor de Brabantse gotiek zijn zuilen met koolblad-kapitelen, die we aantreffen in de kerk in Monnickendam. Ook werden eventuele zijbeuken vaak even hoog uitgevoerd als het middenschip, waardoor een hallenkerk ontstond. De middeleeuwse Sint Nicolaaskerk in Broek in Waterland (tevens de enige kerk in het dorp) is een voorbeeld van een hallenkerk met twee hallen.

De schalkbeelden zoals die nog aanwezig zijn in de Hervormde kerk in Ilpendam, waren in meerdere West-Friese kerken te vinden. De interieurs van de middeleeuwse kerken zijn niet meer 15e- of 16e-eeuws, maar dateren vaak uit de 17e en 18e eeuw.

De Reformatie

De Reformatie had, net zoals elders in de Nederlanden, ook in Waterland het gevolg dat de bestaande katholieke kerken werden omgevormd tot protestantse kerken. In Monnickendam, waar aan de Grote Kerk nog steeds gebouwd werd, betekende dit dat er geen beelden op de daarvoor bedoelde nissen in de toren kwamen te staan en dat de preekstoel werd verplaatst naar het midden van de kerk.
De beeldenstorm ging aan Waterland voorbij, maar Monnickendam sloot zich samen met Edam en Purmerend bij de Opstand aan en er werden enkele priesters vermoord. Broek in Waterland werd door de Spanjaarden in brand gestoken, waarbij ook de Sint Nicolaaskerk deels afbrandde. Deze werd in 1639 hersteld. Ook de Hervormde Kerk in Ilpendam werd door de Spanjaarden verwoest en werd in 1656 herbouwd. In Watergang werd in 1642 de Hervormde Kerk gebouwd.

[1] De gelovigen werden vermanend toegesproken, vandaar de naam ‘Vermaning’.

Voortaan was het Protestantse geloof de staatsgodsdienst en mochten andere geloofsstromingen nog wel in beslotenheid, maar niet in het openbaar worden beleden. Hieronder vielen de katholieken, de doopsgezinden, de Evangelisch Lutheranen en de joden. De katholieken hadden tijdens de Reformatie bovendien hun kloosters, landerijen en andere bezittingen moeten afstaan. Monnickendam had na de Reformatie de bijnaam ‘Lutherdam’, door het grote aandeel protestanten. De protestanten richtten kerkgebouwen op in Monnickendam, Westzaandam, Purmerend en Edam. De Doopsgezinden waren gesplitst in een Friese en een Waterlandse richting en bouwden tal van Vermaningen.

Wat betreft de katholieken: er bleven altijd relatief veel katholieken in Waterland, omdat het deel uitmaakte van het Utrechtse Suffragaanbisdom van Haarlem. In het gebied van dit bisdom is na de Reformatie de hiërarchie vrijwel zonder onderbreking overgegaan in de zendingsstaat. Het verklaart het betrekkelijk grote percentage katholieken in deze omgeving.

Schuilkerken

Nadat na de Reformatie het protestantisme de staatsgodsdienst was geworden, mochten de andere geloofsrichtingen hun erediensten niet meer in het openbaar belijden. Als gevolg hiervan hield men bijeenkomsten in schuilkerken, die er van de buitenkant niet uitzagen als kerk, maar die vaak het uiterlijk hadden van een woonhuis. Pas eind 18e eeuw veranderde dit: in de Franse Tijd (1795-1813) werd het recht op godsdienstvrijheid vastgelegd in Nederland.

In de 17e eeuw kwamen er door de handel Luthersen als immigranten uit het toenmalige Pruissen. In 1642 werd de Lutherse kerk gebouwd als schuilkerkje voor de Lutherse gemeente. Dit kerkje stond oorspronkelijk achter een ander pand, dat later is gesloopt.
In Monnickendam bevonden zich meerdere schuilkerken. De katholieken gingen ‘ondergronds’ in een schuilkerk in de Grote Noord, die zich bevond in een particuliere woning. Ook in Ilpendam hebben in deze periode katholieke schuilkerken gestaan op de Noord en op de Beurs.

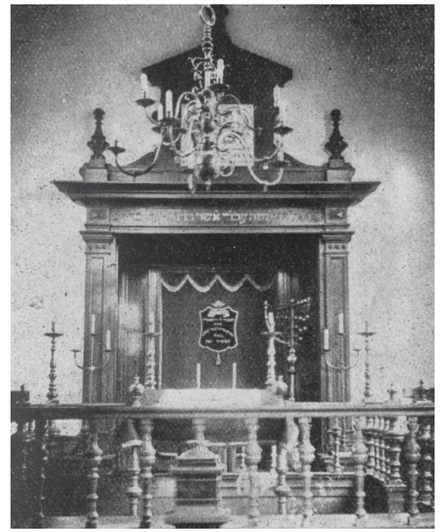

Interieur van de synagoge aan de Haven van Monnickendam, 1913. Bron: Beeldbank Waterlands Archief

In de 17e eeuw werd de Doopsgezinde Vermaning gebouwd.[1] Het gebouw was een schuilkerk in de vorm van een pakhuis, voor de doopsgezinden in Monnickendam, waarvan er op het hoogtepunt 200 waren. In 1840 werd de voorgevel vervangen door een representatief exemplaar en had de kerk niet langer een schuilfunctie.

Sinds de tweede helft van de 17e eeuw kende Monnickendam een kleine Joodse gemeenschap en werd buiten de stadswal een joodse begraafplaats gesticht. De eerste synagoge werd in 1689 gesticht aan De Grote Noord, achter een woonhuis. In 1814 werd een synagoge (‘Sjoel’) gebouwd achter een slagerij aan de Nieuwe Steeg. Deze synagoge was in gebruik tot 1932, daarna liep het aantal joden terug.

De gereformeerde kerk op Marken, ca. 1910. Bron: Beeldbank Waterlands Archief.

Katholieke emancipatie

Na de Franse tijd (1795-1813) mochten alle geloofsstromingen weer openbaar beleden worden in Nederland. Vanaf 1853 werd de Bisschoppelijke hiërarchie hersteld. Dit bracht een katholieke emancipatie op gang met bijbehorende explosie van de bouw van katholieke kerken. De gotische architectuur werd voor deze kerken bij uitstek geschikt geacht. Als gevolg hiervan is het grootste deel van de negentiende-eeuwse katholieke kerken gebouwd in een vorm van neogotiek. De Sint-Sebastianuskerk in Ilpendam werd gebouwd in 1871. In Monnickendam werd de H. Nicolaas en Antoniuskerk gebouwd in 1898.

Protestantse kerkbouw

Eind 19e eeuw werd de Gereformeerde Kerk gesticht als afscheiding van de Hervormde kerk. Deze stroming wilde terug naar de beginselen van de Reformatie. In 1894 werd een gereformeerde kerk gebouwd in Monnickendam in eclectische stijl. Ook op het eiland Marken werd in 1889 een Gereformeerde kerk gebouwd. Het kerkgebouw is in 1971 gesloopt.

Evangelisatiegebouw van de gereformeerde kerk te Ilpendam, ca. 1925. Bron: Beeldbank Waterlands Archief.

In Ilpendam werd in 1922 aan de Noord 22 een dependance gebouwd van de gereformeerde kerk te Buiksloot. Dit evangelisatiegebouw heeft echter maar korte tijd als zodanig dienst gedaan. In 1930 werd het verkocht en verbouwd tot woonhuis.

De Hervormde kerk te Zuiderwoude werd in 1877 gebouwd in een neo-gothische stijl. Ook de Hervormde kerk te Marken uit 1904 werd in deze stijl gebouwd, waarbij een classicistisch interieur werd toegepast.

Twintigste eeuw

In de twintigste eeuw zijn in Waterland verscheidene nieuwe kerken gebouwd, die als overeenkomst hebben dat ze in een sobere bouwstijl zijn opgetrokken, vooral na de Tweede Wereldoorlog. De Hervormde kerk in Uitdam (thans een woning) werd gebouwd in 1937 in een stijl die was afgeleid van het baksteenexpressionisme van de Amsterdamse School, maar soberder.

In 1965 werd in Monnickendam de Opstandingskerk gebouwd in een Wederopbouwwijk, als onderdeel van de wijkvoorzieningen. De Patmoskerk op Marken werd in 1969 gebouwd en kreeg naast een kerkelijke functie meteen ook de functie van concertlocatie.

Sinds 1978 was er in Monnickendam ook een Koninkrijkszaal voor Jehova's Getuigen, die was gehuisvest in een sober gebouw waar ook andere functies huizen. De Koninkrijkszaal is herbestemd tot sportschool.

3.2: Cultuurhistorische kernwaarden

Kernwaarden

Kijkend naar de collectie religieuze gebouwen van de Gemeente Waterland als geheel, dan zijn er een aantal belangrijke kernwaarden die de gebouwen vertegenwoordigen.

Middeleeuwen
Ten eerste vertegenwoordigt het gebouwenbestand als geheel een hoge cultuurhistorische waarde, als onderdeel van de religieuze ontwikkelingsgeschiedenis van de gemeente Waterland. Deze geschiedenis begon in de Middeleeuwen, waarvan de Grote kerk in Monnickendam en de Sint Nicolaaskerk in Broek in Waterland getuigen. Op de plaats van veel andere kerken stond een middeleeuwse voorganger.

Reformatie en schuilkerken
De ontwikkelingen na de Reformatie zijn afleesbaar in deze kerken en in de kerken die in de zeventiende eeuw werden gebouwd: de hervormde kerken van Ilpendam en Watergang en de schuilkerken van de niet-toegestane religies in Monnickendam: de Doopsgezinde Vermaning, Lutherse kerk en Synagoge.

De andere plaatsen zijn waarschijnlijk te klein geweest om dergelijke schuilkerken te huisvesten. Na de Franse tijd begin 19e eeuw werden de schuilkerken openbaar. De geschiedenis van de schuilkerken is afleesbaar in de locatie en architectuur van de gebouwen en is cultuurhistorisch waardevol.

Tot enkele decennia geleden domineerde een graansilo het zicht op de Grote Kerk in Monnickendam. Beeld: G.J. Drukker, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 131.255

Stedenbouwkundige waarde
Deze gebouwen vertegenwoordigen door hun situering ook een belangrijke stedenbouwkundige waarde, omdat ze nauw verweven zijn met de ontwikkelingsgeschiedenis van het stedelijk weefsel. De kerken bevinden zich namelijk (meestal) in de historische kernen en hebben daarmee silhouetwaarde in het vlakke landschap. De kerken zijn door hun situering dus beeldbepalend voor het dorpsgezicht. Dit is een kernwaarde.

Ontwikkelgeschiedenis en verschijningsvorm
Veel kerken binnen de kerncollectie zijn bouwhistorisch van belang vanwege de grote gelaagdheid in bouwfasen, die de ontwikkelingsgeschiedenis van het gebouw zichtbaar maken. Hierbij gaat het vooral om de kerken uit de 18e eeuw en ouder. Behalve enkele recent gebouwde kerkgebouwen zijn de meeste kerken architectuurhistorisch van belang, vanwege de ontwikkelingsgeschiedenis van de religieuze architectuur die zij tonen.

Daarnaast hangt de verschijningsvorm van de architectuur van de meeste kerken onlosmakelijk samen met de geografische gesteldheid van het gebied Waterland, die de gebouwen door de lichte houtbouw, meestal toegepast in de gewelven, een uniek uiterlijk geeft. Dit is een kernwaarde. Daarnaast is het (sober uitgevoerde) baksteenexpressionisme van de Hervormde kerk te Uitdam architectuurhistorisch van belang, vanwege de link met de architectuurstroming de Amsterdamse School. Voor de Wederopbouwkerken (Opstandingskerk Monnickendam en Patmoskerk Marken) geldt dat de bouwhistorische gelaagdheid en de architectuurhistorische waarde niet bijzonder hoog zijn.

Deze kerken spelen echter wel een rol in de religieuze ontwikkelingsgeschiedenis van de twintigste eeuw in deze plaatsen. Voor alle kerken geldt dat zij betekenis hebben als cultuurhistorische identiteits-drager van stad en dorp. Dit is een kernwaarde.

Gebruikswaarde
De gebruikswaarde van de meeste kerken is hoog omdat deze nog steeds worden gebruikt in hun oorspronkelijke functie, met bijbehorende interieurelementen. Dit is een kernwaarde.

Deel 2. Opgave

4. Huidige situatie

In Waterland staan in totaal 16 gebedshuizen, waarvan 15 kerkgebouwen en één voormalige synagoge. 12 kerkgebouwen zijn momenteel in religieus gebruik, waarvan er 3 multifunctioneel gebruikt worden (waaronder religieus). 2 kerkgebouwen en 1 synagoge zijn volledig herbestemd, tot woonhuis, gezondheidscentrum en café/ restaurant. 1 kerkgebouw (Uitdam) staat momenteel leeg.

Dit hoofdstuk gaat in op de uitkomsten van de gesprekken met de eigenaren van gebedshuizen op locatie. Bureau COUP heeft in opdracht van de gemeente Waterland in totaal zes gesprekken gevoerd over totaal twaalf gebouwen. De gesprekken gingen over het wel en wee van de kerkelijke organisatie, het aantal leden, vrijwilligers en de activiteiten die zij ontplooien, de maatschappelijke rol, onderlinge samenwerking, de staat van het gebouw, duurzaamheid, de financiële situatie en tot slot het toekomstperspectief en hulpvragen. Het waren stuk voor stuk waardevolle gesprekken. Met de zes gevoerd gesprekken met parochies en kerkgemeenten, hebben we de kerkeigenaren gesproken van elf kerken in religieus gebruik.

Alleen de Doopsgezinde gemeente in Monnickendam hebben wij niet gesproken. Zij besloten geen rol te willen vervullen binnen dit project.

De eigenaren van de drie herbestemde kerken hebben wij niet gesproken. Zij zijn wel geïnformeerd over het project per brief, maar hebben geen behoefte getoond om deel te nemen aan het project. Daarmee gaan we ervan uit dat de drie herbestemde kerken in Waterland naar tevredenheid en duurzaam functioneren binnen het huidige gebruik.

4.1 Gemeenschappen krimpen of stabiliseren in aantal

Op basis van de gesprekken is een voorzichtige inschatting te maken van het aantal ingeschreven leden en dienstbezoekers. Informatie over het afnemend of toenemend aantal leden geeft in de context van een duurzaam toekomstperspectief voor religieuze gebouwen een indicatie in hoeverre een gemeenschap de instandhouding van het gebouw nog kan opbrengen. Belangrijk is dat een grote gemeenschap niet per definitie ‘beter’ is dan een kleine betrokken gemeenschap.

Uit de gesprekken en een analyse van de gegevens blijkt dat van 10 van de in totaal 12 kerken in religieus gebruik, het aantal leden afneemt. Soms licht maar structureel, soms heel snel. Leden hebben een gemiddelde tot hoge gemiddelde leeftijd. De inkomsten bestaan vaak enkel uit de vaste bijdrage van leden, in enkele gevallen komen inkomsten ook voort uit huurinkomens van ander vastgoed in bezit, of donaties en legaten. Door de krimpende gemeenschap nemen de structurele inkomsten af. Jonge gezinnen, kinderen en jongeren zijn lastig aan de gemeenschap te binden.

‘Je moet niet wachten totdat het je overkomt, maar een pro-actieve houding aannemen’.

‘Alleen tijdens de kerstviering en de paasviering zit de kerk nog echt vol’.

‘Ondanks het teruglopende ledenaantal is er sprake van een sterk gemeenschapsgevoel rondom de kerk’.

4.2 Gebrek aan vrijwilligers maakt organisatie lastiger

De religieuze gemeenschappen worden veelal voor een structureel deel geleid en gerund door betrokken vrijwilligers. Alle kerkeigenaren geven aan dat meestal nog wel lukt om genoeg mensen te vinden voor specifieke kortdurende activiteiten en (onderhouds)projecten, maar dat het heel lastig is om voldoende mensen te vinden voor langdurigere en meer verantwoordelijke functies, zoals bestuursfuncties. Het resultaat daarvan is dat veel bestuursleden veel langer in functie blijven dan vooraf de bedoeling was. Het uitbreiden van activiteiten en het verbreden van het gebruik van het kerkgebouw is door het ontbreken van een koster en een tekort aan vrijwilligers in veel gevallen niet mogelijk.

‘Het aantal vrijwilligers krimpt en dat is een zorg. Voor vaste functies met verantwoordelijkheden is het moeilijk om vrijwilligers te vinden’.

‘De kerk maakt zich zorgen over het invullen van de bestuursfuncties en vrijwilligers in de toekomst’.

‘Mensen zijn steeds meer gericht op het ‘ik’ en minder op het ‘wij’.

4.3 Religieuze gebouwen worden breder gebruikt dan religieus alleen

Naast de drie herbestemde kerken, zijn drie kerken in Waterland multifunctioneel in gebruik. Dat betekent dat zij naast het religieus gebruik (de eredienst) ook op een andere, niet religieuze manier gebruikt worden, bijvoorbeeld voor lezingen, concerten, exposities, zaalverhuur voor bijvoorbeeld diners, horeca, boekenmarkten etc.

De Grote Kerk en de Lutherse kerk in Monnickendam worden multifunctioneel gebruikt. Verhuur aan derden, en de opbrengsten van culturele activiteiten zijn de financiële bronnen van waaruit deze kerkgemeenten de gebouwen in stand kunnen houden, tezamen met inkomsten die voortkomen uit de verhuur van ander vastgoed in eigendom van de Protestantse gemeente.

Ook de Broekerkerk in Broek in Waterland wordt multifunctioneel gebruikt, en is sinds enkele jaren in eigendom en beheer van een stichting, die bestaat uit bewoners van Broek in Waterland. Inkomsten komen grotendeels voort uit donaties van de inwoners, en ook uit de horeca, verhuur en kaartverkoop.

Wat de verhuur bemoeilijkt en de inkomsten drukt voor de Grote Kerk en de Broekerkerk zijn de hoge stookkosten en een gebrek aan vrijwilligers. Ook een gebrek aan parkeerplaatsen in de nabije omgeving van een kerk kan een beperkende factor vormen.

Naast het (grootschaligere) multifunctionele gebruik, heeft een deel van de kerken ook kleinschaliger ingezet op nevengebruik, om aanvullende inkomsten te genereren, om het gebouw breder te benutten en om een rol te spelen voor de samenleving. Dat betekent dat zij het kerkgebouw verhuren en op die manier gebruiken voor andere activiteiten naast de diensten en kerkelijke activiteiten, zoals repetities van muziekverenigingen en koren, zaalverhuur et cetera.

Zij geven unaniem aan niet te willen concurreren met de dorps- of buurthuizen in de directe omgeving. De inkomsten vanuit de verhuur zijn echter laag (gaan doorgaans voor een vriendenprijsje), en worden bovendien gedrukt door de hoge stookkosten.

In de Grote Kerk van Monnickendam is een meubel geplaatst men daarin een kleine keuken. De Kerk is hierdoor multifunctioneel te gebruiken.

‘De enige wens van de gemeente is dat er een plek blijft in de dorpen waar gekerkt kan worden. Daarnaast kunnen de kerkgebouwen een bredere bestemming krijgen’.

‘Een gebouw heeft alleen bestaansrecht als het gebruikt wordt. Daarom willen er het gebouw ten nutte van de samenleving openstellen’.

‘De kerk wordt al lang niet meer alleen door de kerkelijke gemeente gebruikt, maar door de samenleving als geheel’.

4.4 kerkgemeenschappen vervullen een belangrijke maatschappelijke rol

Ook gemeenschappen vervullen vanuit hun diaconale en pastorale activiteiten een belangrijke rol in de maatschappij, met als doel om te zien naar elkaar en hulpvragen uit de bredere samenleving te beantwoorden. Zo zetten gemeenschappen zich in tegen eenzaamheid en armoede, voor jeugdzorg en ouderenwerk. Bovendien signaleren zij zorgbehoeften en misstanden, etc.

‘Veel inwoners voelen zich betrokken bij de kerk, ook al gaan ze zelf niet meer naar de dienst’.

De kerken zetten hierin individueel of gezamenlijk, activiteiten op, zoals koffie-ochtenden voor ouderen, gezamenlijke maaltijden om eenzaamheid tegen te gaan en bieden hulp aan voedsel- en kledingbanken, zowel door middel van donaties als door inzet van vrijwilligers.

Iedere maand wordt er bij de Lutherse kerk een lunch georganiseerd door Humanitas en de gezamenlijke kerken in Monnickendam.
Foto: Omroep PIM.

‘De kerk is er niet alleen op zondag. We zijn er voor het hele dorp’.

‘Wanneer de kerk zou wegvallen, zou voor de ouderen in het dorp een belangrijke sociale factor verdwijnen’.

4.5 Kerkeigenaren zoeken hulp bij verduurzaming

Kerkeigenaren geven aan te tobben met hoge energiekosten en open te staan voor verduurzaming, maar hebben overwegend geen concrete plannen, omdat de kennis over dit onderwerp niet vertegenwoordigd is binnen het kerkbestuur en het toekomstperspectief onzeker is. De investeringen wegen mogelijk niet op tegen de verwachte besparingen en terugverdientijd. Deze terugverdientijd is voor veel kerken relatief lang door het beperkte gebruik van de gebouwen; vaak wordt de kerk alleen op zondagochtend gestookt.

Bij monumentale kerkgebouwen beperkt de beschermde status en de (hoge) monumentwaarden de mogelijkheden voor verduurzaming. Bij monumenten moeten bovendien voor veel werkzaamheden, zoals het aanbrengen van zonnepanelen en dakisolatie, een vergunning aangevraagd te worden.

Een maatwerkadvies of energiescan door een deskundig bureau, specifiek voor het betreffende kerkgebouw, zou veel kerkeigenaren helpen door inzicht te geven in de mogelijkheden en onmogelijkheden van verduurzamingsmaatregelen, en de kosten en terugverdientijd waarmee rekening gehouden moet worden.

De gemeente Waterland heeft momenteel geen regeling of subsidie voor de verduurzaming van gebouwen met een maatschappelijke bestemming. Voor eigenaren en huurders van woonhuizen bestaat wel een subsidieregeling voor verduurzaming.

‘De wens om te verduurzamen is er wel, maar de mogelijkheden zijn er financieel niet. Er is alleen maar een kerkdienst op zondag, dus het is de vraag of hiermee wel winst te behalen is’.

‘De vraag vanuit de kerk is of je nog wil investeren in verduurzaming wanneer het toekomstperspectief relatief kort is. Pas wanneer de toekomst duidelijk is, kan over verduurzaming worden nagedacht’.

5. Beleidskaders

Instandhouding kerkgebouwen met gemeentelijke monumentenstatus

De gemeente Waterland heeft de regelgeving omtrent monumenten en beschermde stads- en dorpsgezichten, onderhoud- en restauratie van beschermd erfgoed en susbdiemogelijkheden in 2013 vastgelegd in de brochure ‘Waardevol Waterland. Zorg voor monumenten en beschermde stads- en dorpsgezichten’.

Daarnaast hanteert de gemeente Waterland de in 2010 vastgestelde ‘Erfgoedverordening gemeente Waterland 2010’. Hierin staat de regelgeving omtrent de aanwijzing en instandhouding van gemeentelijke monumenten, beeldbepalende panden en gemeentelijke beschermde stads- en dorpsgezichten, de instandhouding van archeologische terreinen en de subsidieregeling voor instandhouding (restauratie en onderhoud) van gemeentelijke monumenten.

Kerkgebouwen die zijn aangewezen als gemeentelijk monument kunnen gebruik maken van de subsidieregeling voor instandhouding van gemeentelijke monumenten van de gemeente Waterland.

Deze regeling is opgenomen in hoofdstuk 6 van de Erfgoedverordening gemeente Waterland 2010. De regeling gaat wat betreft reguliere onderhoudswerkzaamheden uit van een subsidie van 25% van de subsidiabele kosten, met een maximum van 1.500 euro per aanvraag.

Voor restauratiewerkzaamheden van een kerkelijk monument gaat de regeling uit van een subsidie van 50% van de subsidiabele kosten, met een maximum van 27.500 euro. Deze subsidie kan eens in de 15 jaar aangevraagd worden. In de praktijk blijkt dat er geen structureel budget in de jaarlijkse begroting wordt meegenomen waardoor het budget al enige jaren is uitgeput.

Daarnaast zijn zowel voor gemeentelijke monumenten als voor rijksmonumenten laagrentende leningen aan te vragen voor onderhouds- en restauratiewerkzaamheden, onder andere bij het Nationaal Restauratiefonds en het Cultuurfonds.

‘Zonder subsidies zou de Grote Kerk niet te onderhouden zijn’.

Instandhouding rijksmonumentale kerkgebouwen

In de Erfgoedwet (2016) is op landelijk niveau vastgelegd hoe met ons erfgoed wordt omgegaan, wie welke verantwoordelijkheden daarbij heeft en hoe het toezicht daarop wordt uitgeoefend. Ook is in de wet vast-gelegd dat eigenaren een plicht hebben om hun monument in stand te houden. Gemeenten zien hierop toe.
Ook kan er voor de instandhouding (onderhoud en restauratie) van rijksmonumenten subsidie bij de rijksoverheid worden aangevraagd. Het overgrote deel van de rijksmonumentale kerkgebouwen in de gemeente Waterland maken gebruik van de door het Rijk ingestelde Subsidieregeling instandhouding monumenten (Sim), uitgaande van een subsidiepercentage van 60% uitgekeerd over een periode van 5 jaar. De indiening van een meerjaren onderhoudsplan is een indieningsvereiste voor deze subsidieaanvraag. Voor veel eigenaren van Rijksmonumentale kerken is het verkrijgen van deze subsidie een noodzaak om te kunnen voldoen aan het advies vanuit het meerjaren onderhoudsplan.

Neven- en herbestemming kerkgebouwen

Voor zowel rijksmonumentale kerkgebouwen als voor cultuurhistorisch van belang zijnde kerkgebouwen, waaronder gemeentelijke monumenten, kan een beroep worden gedaan op de subsidieregeling van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: de stimulering herbestemming monumenten. Op basis van deze regeling kan 70% subsidie worden aangevraagd voor een haalbaarheidsonderzoek voor de bij- en herbestemming van een kerkgebouw (en van andere monumenten). Deze regeling staat ook open voor een subsidie ten behoeve van een duurzaamheidsonderzoek.

‘Het meedenken over nevenactiviteiten in de kerk en de financiële haalbaarheid daarvan, zou zeer welkom zijn, al is dat een moeilijke opgave’

Verduurzaming kerkgebouwen

De Subsidieregeling duurzaam maatschappelijk vastgoed (DUMAVA) komt eigenaren van bestaand maatschappelijk vastgoed tegemoet in de kosten om te verduurzamen. Hieronder vallen ook kerkgebouwen in religieus gebruik.

De subsidieregeling komt eigenaren van bestaand maatschappelijk vastgoed tegemoet in de kosten om te verduurzamen. Als indieningsvoorwaarde geldt onder andere een energiescan of maatwerkadvies van het gebouw.

Het subsidiepercentage voor losse maatregelen betreft 20%. Het subsidie-percentage voor integrale maatregelen (uitvoering van meerdere maatregelen) kan oplopen tot 40% (afhankelijk van het aantal labelsprongen). Het minimale subsidiebedrag bedraagt 5.000 euro losse maatregelen en 25.000 euro voor integrale maatregelen. Het maximale subsidiebedrag per aanvrager bedraagt 1,5 miljoen. In april 2024 is een nieuwe ronde om hiervoor een aanvraag in te dienen. Voor deze subsidie worden doorgaans meer aanvragen ontvangen dan er subsidie beschikbaar is.

De gemeente Waterland heeft geen subsidieregeling waarvoor kerkeigenaren in aanmerking kunnen komen. Wel geeft de gemeente Waterland in haar coalitieakkoord aan dat de wens bestaat om de mogelijkheden voor verduurzaming en modern onderhoud van het beschermd erfgoed te verruimen.

Toeristische visie gemeente Waterland

In de ‘Toeristische Visie 2015-2025, Focus en Samenwerking’ van de gemeente Waterland wordt gesteld dat het Waterlandse erfgoed van hoge waarde is en een grote recreatieve en toeristische aantrekkingskracht heeft. Historisch waardevolle kerkgebouwen spelen binnen dit lokale erfgoed een belangrijke rol voor de samenleving:

‘We zorgen ervoor dat de parels binnen onze gemeente (zoals de musea, kerken, monumenten, molen in Katwoude) toegankelijk en/of open blijven voor bezoekers en bewoners. Authenticiteit is een belangrijke kernwaarde van Waterland en onze cultuurhistorie is van enorme betekenis voor alle doelgroepen’.

In de visie wordt de wens uitgesproken om o.a. kerkgebouwen een centrale rol te geven in het culturele programma van de stad en dorp, zowel voor toeristen als voor bewoners. Met een goed aanbod en marketing, kan daarmee de gewenste spreiding van het toerisme, dat zich nu focust op Marken en Volendam, in gang gezet worden. Ook een betere spreiding over de tijd (jaarrond) is gewenst, om de leefbaarheid in kernen die in de zomer overspoeld worden door toerisme, te verbeteren.

Optreden in de Nicolaas en Antoniuskerk in Monnickendam tijdens de muzikale fietsroute ‘Waterland-Kerkenland’ waarbij in verschillende Waterlandse kerken kleinschalige optredens waren. De laatste editie van het evenement was in 2019. Foto: omroep PIM

In de Toeristische Visie wordt aangegeven, dat het inzetten van kerkgebouwen voor recreatieve doeleinden niet altijd makkelijk is. Het ontbreekt aan mankracht (veelal vrijwilligers) of de stookkosten zijn in de winter dusdanig hoog dat het de opbrengst niet loont:

‘Daarnaast is er in vrijwel ieder dorp een historische vereniging zodat het mogelijk is om kerken of andere panden van historische betekenis open te stellen in het toeristenseizoen voor bezoekers. In de herfst worden veel bezienswaardigheden, zoals het Marker Museum, de kerken, maar ook het Kijkhuisje van Sijtje Boes, weer gesloten door gebrek aan mankracht, maar ook door het teruglopen van de bezoekers aan Waterland in het laagseizoen’

6. Toekomstverwachting

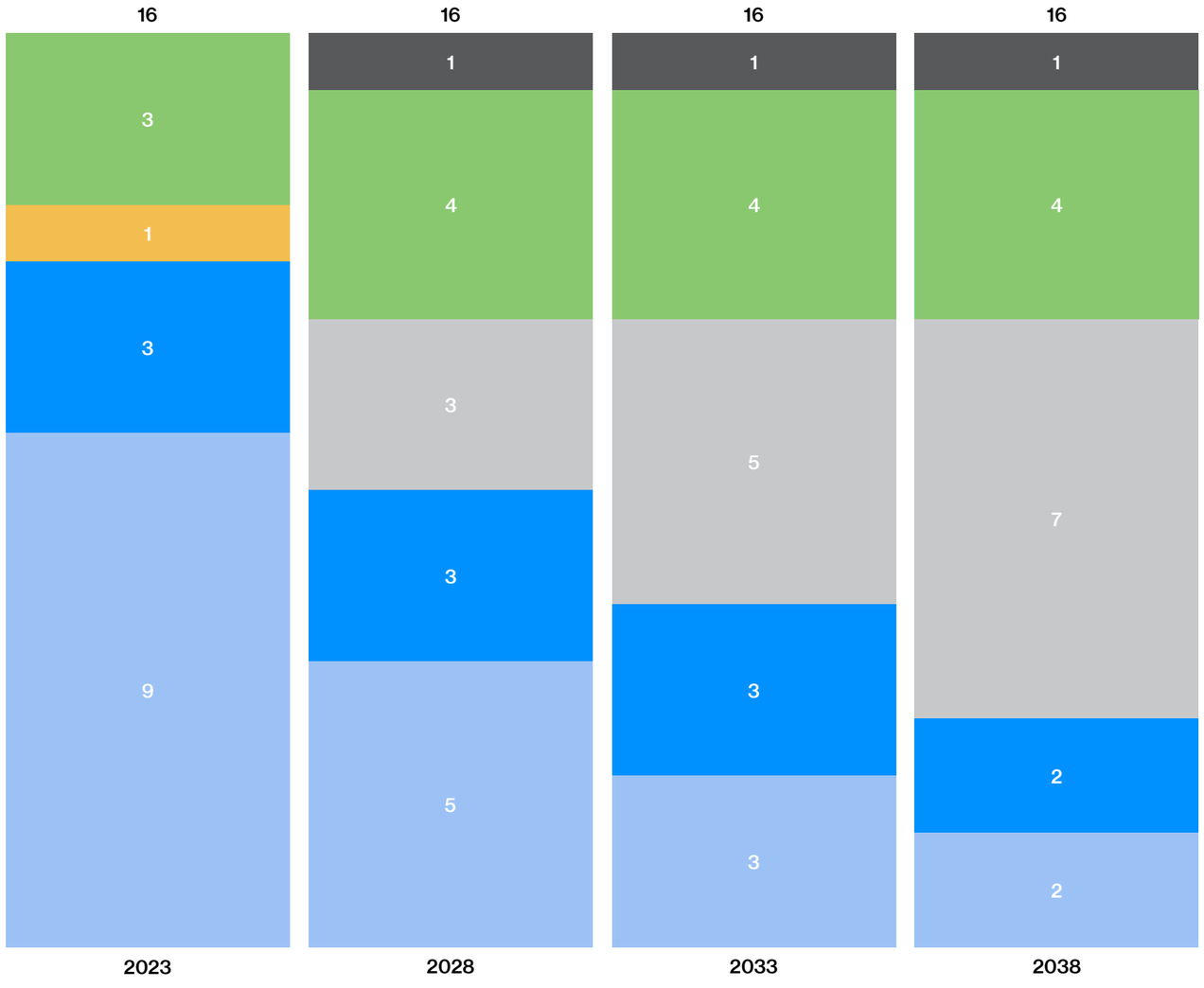

6.1 Toekomstverwachting op basis van gesprekken met eigenaren.

In de gesprekken met eigenaren van gebedshuizen is gesproken over de toekomstverwachting binnen het huidige gebruik. In bovenstaande tabel zijn de uitkomsten van deze gesprekken in beeld gebracht, voor nu, over 5 jaar, over 10 jaar en over 15 jaar.

Van de 8 gebouwen die nu nog in religieus gebruik zijn, is de verwachting dat er over vijftien jaar nog 2 kerken met zekerheid in religieus gebruik zijn. Voor de overige kerken die in religieus gebruik zijn, is de toekomst onzeker. Binnen nu en 5 jaar geven drie kerken aan dat er een gerede kans bestaat dat zij buiten religieus gebruik zullen treden. Directe reden hiervan is dat de gemeenschap krimpt. Gevolgen daarvan zijn dat er onvoldoende inkomsten binnenkomen om op lange termijn de energierekening te betalen en het onderhoud van de kerk te bekostigen.

Urgentie om actie te ondernemen

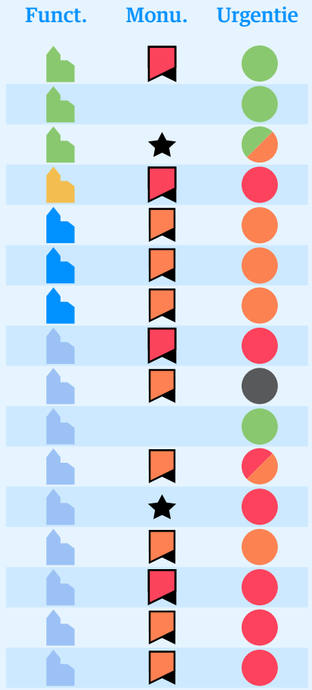

In de figuur hiernaast is de toekomstverwachting gecombineerd met het huidige gebruik (religieus/multifunctioneel/herbestemd/leegstaand) en de monumentale status van de kerkgebouwen. Voor kerkgebouwen waar de situatie op rood is ingeschat is het toekomstperspectief binnen het huidige gebruik op korte termijn (binnen nu en 5 jaar) onzeker.

Voor de kerkgebouwen met de situatie op oranje is ingeschat, geldt dat het vaak op dit moment nog goed gaat, maar dat zich in de toekomst (tussen de 5 en 10 jaar) veranderingen zullen aandienen. Voor de kerken met een groen bolletje is de situatie op de middellange termijn stabiel.

Opvallend in deze urgentietabel, is niet alleen dat relatief veel kerken een kort toekomstperspectief hebben (binnen het huidige gebruik), maar ook dat een groot aandeel hiervan monumentale kerken betreft. Dat is landelijk geen unicum, deze historisch waardevolle, veelal grote, gebouwen zijn zeer duur in het onderhoud/instandhouding en hebben veelal hoge stookkosten. Bovendien zijn de mogelijkheden voor herbestemming en multifunctioneel gebruik van deze monumentale gebouwen veelal beperkt, als gevolg van monumentale interieurs en vergunningplicht bij wijzigingen van historische waardevolle onderdelen en het uiterlijk aanzien.

Functie
- Religieus gebruik
- Herbestemd
- Multifunctioneel gebruik
- Leegstaand/in transitie

Monument
- Rijks
- Gemeentelijk
- Dorps/stadsgezicht

Urgentie
- Op middellange termijn gaat alles goed
- Bedreigd
- Risicozone
- Onbekend

6.2 Toekomstverwachting op basis van gesprekken met eigenaren.

H.H. Nicolaas en Antoniuskerk

De Rooms Katholieke Nicolaas en Antoniuskerk in Monnickendam is in religieus gebruik. Als gevolg van krimp van de gemeenschap is de toekomst op korte termijn onzeker. Van de 156 kerken in het Bisdom Haarlem-Amsterdam gaan er de komende jaren 99 sluiten. Dit betekent voor deze parochie dat ook zij een aantal kerken dienen te sluiten. Het is nog niet duidelijk voor welke kerken zullen worden gesloten en afgestoten. Om te proberen dit in goede banen te leiden is de parochie zelf ook bezig met een toekomstvisie waarin de gemeenschap wordt betrokken. Multifunctioneel gebruik voor de niet-religieuze samenleving wordt in veel gevallen tegengehouden vanuit het Bisdom.

Vm. Synagoge

De vm. Synagoge aan de Haven in Monnickendam is herbestemd tot hotel/ restaurant. Wij hebben geen signalen ontvangen dat deze bestemming onzeker is, dus gaan ervan uit dat de huidige bestemming een duurzaam gebruik voor de lange termijn is.

Grote Kerk / Sint Nicolaaskerk Monnickendam

Het religieus gebruik van de Grote kerk neemt af als gevolg van krimp van de gemeenschap. Het uitgangspunt van de Protestantse gemeente Monnickendam is om het gebruik van de drie kerkgebouwen te verdelen in een helft voor religieuze doeleinden en een helft voor extern verhuur. De dienst wordt in de zomer afwisselend in de Grote Kerk en de Opstandingskerk gehouden, en in de winter alleen in de Opstandingskerk. Daarnaast worden nog vele uiteenlopende activiteiten georganiseerd in alle drie de gebouwen, voor zowel de religieuze gemeenschap als voor de samenleving als geheel. Het beleid is erop gericht het gebouw ten nutte van de samenleving te stellen. Een gebouw heeft immers alleen bestaansrecht als het gebruikt wordt.

Voor de Grote Kerk bestaat de wens het multifunctionele/commerciële gebruik uit te breiden. Er is daar echter concurrentie van de Grote Kerk van Edam en de Broekerkerk. De PKN Monnickendam wil graag samenwerkingen aangaan die binnen de randvoorwaarden van het gebruik passen.

Doopsgezinde Vermaning

De Doopsgezinde Vermaning in Monnickendam is in religieus gebruik. Daarnaast worden kleinschalig en sporadisch concerten georganiseerd in het kerkgebouw. Omdat we het kerkbestuur niet hebben gesproken, hebben we geen gegevens over de kerkelijke gemeente en het toekomstperspectief.

Koninkrijkszaal

De Koninkrijkszaal in Monnickendam is buiten religieus gebruik en herbestemd tot gezondheidscentrum. Verschillende praktijken hebben in het ‘RMPT Healthcenter’ een onderkomen gevonden, waaronder de Voetendokter, TRC Fysiotherapie en een diëtist. Wij hebben geen signalen ontvangen dat deze bestemming onzeker is, dus gaan ervan uit dat de huidige bestemming een duurzaam gebruik voor de lange termijn is.

Lutherse kerk

Momenteel wordt de Lutherse kerk incidenteel gebruikt voor speciale diensten van de Protestantse gemeente en voor niet-kerkelijke bijeenkomsten van allerlei aard, waaronder concerten, recepties, begrafenissen en huwelijksvoltrekkingen. De

kerk is zeer populair als trouwlocatie, ook voor burgerlijke huwelijken.
Voor de Lutherse kerk bestaat de wens het multifunctionele/commerciële gebruik verder uit te breiden. De PKN Monnickendam wil graag samenwerkingen aangaan die binnen de randvoorwaarden van het gebruik passen.

Vm. Gereformeerde kerk Monnickendam

De Gereformeerde kerk aan de Schoolstraat in Monnickendam is al in gebruik als woonhuis sinds de kerk in de jaren ’60 aan de eredienst onttrokken werd. Hoewel het gebouw momenteel niet in een goede staat van onderhoud verkeerd, is de instandhouding van het gebouw op de lange termijn op dit moment geen punt van zorg. Wij hebben geen signalen ontvangen dat deze bestemming onzeker is, dus gaan ervan uit dat de huidige bestemming als woonhuis een duurzaam gebruik voor de lange termijn is.

Opstandingskerk

Het uitgangspunt van de Protestantse gemeente Monnickendam is om het gebruik van de drie kerkgebouwen te verdelen in een helft voor religieuze doeleinden en een helft voor extern verhuur. De dienst wordt in de zomer afwisselend in de Grote Kerk en de Opstandingskerk gehouden, en in de winter alleen in de Opstandingskerk. De Opstandingskerk wordt van de drie Protestantse kerkgebouwen in Monnickendam het meest gebruikt voor en door de religieuze gemeenschap, in de winter worden in dit kerkgebouw het overgrote deel van de diensten gehouden, maar ook catechese, gesprekstafels en koffieochtenden. Ook vindt er veel nevengebruik plaats in deze kerk, zoals verhuur van vergaderruimtes en repetities van muziekverenigingen en koren. De Opstandingskerk wordt daarmee jaarrond goed gebruikt.

Sint Nicolaaskerk / Broekerkerk Broek in Waterland

De Broeker Kerk is sinds enkele jaren in eigendom van een stichting, bestaande uit inwoners van Broek in Waterland. Het gebruik is multifunctioneel: naast een religieus gebruik, wordt het kerkgebouw ingezet t.b.v. culturele activiteiten (lezingen, concerten, exposities etc), maatschappelijke activiteiten (kerstmarkt, intocht Sinterklaas, openstelling, rondleidingen) en recreatieve activiteiten (horeca, openstelling, boekenmarkt).

De Protestantse gemeente huurt de ruimte van de stichting voor de diensten. Deze dienst wordt eens in de twee weken in de Broekerkerk georganiseerd, en de andere weken in de kerk in Zuiderwoude.
Van mei tot oktober staan de deuren van de kerk en van de horeca bovendien dagelijks open voor bewoners en bezoekers. In de winter is de kerk alleen nog bij speciale gelegenheden en activiteiten geopend. De kerk staat open voor een uitbreiding van de activiteiten en verhuur, en wenst een uitbreiding van de exploitatiemogelijkheden (middels een exploitatievergunning).

De Lutherse Kerk in Monnickendam wordt overwegend gebruikt voor lezingen en concerten.

Een kinderconcert in de Protestantse Kerk van Zuiderwoude. Foto: Toon Vieijra

Protestantse Kerk Zuiderwoude

De Protestantse Kerk in Zuiderwoude is in religieus gebruik. Om de week wordt de kerkdienst in het gebouw gehouden (de andere week in de Broekerkerk). Als gevolg van ontkerkelijking en de hoge gemiddelde leeftijd van de gemeenschap, krimpt de gemeenschap. De wens is om zolang mogelijk in het gebouw te kunnen kerken, ook vanuit de maatschappelijke verantwoordelijkheid richting de gemeenschap. Naast het religieuze gebruik wordt de kerk vrij regelmatig ingezet voor activiteiten voor het dorp, zoals concerten, exposities, koffieochtenden, de zomeropenstelling, uitvaarten en huwelijken (de kerk is een burgelijke trouwlocatie).

Hervormde Kerk Uitdam

De Hervormde kerk is recent gesloten, en niet meer in religieus gebruik. De kerk staat momenteel leeg. De eerdere plannen om de kerk te kopen van de Protestantse Gemeente en in te zetten als dorpshuis, is voorlopig ‘on hold’ gezet, omdat de kerkeigenaar de mogelijkheden wil verkennen voor verkoop via de markt. De medewerking vanuit de gemeente om de huidige maatschappelijke bestemming van de kerk te wijzigen in een andere bestemming, zoals wonen of gemengde doeleinden, zal daarbij van belangrijke invloed zijn.

Patmoskerk

Sinds de fusie van de Grote Kerk en de Patmoskerk in 2011, worden de diensten afwisselend in de twee kerken gehouden. Naast het religieus gebruik wordt de Patmoskerk kleinschalig verhuurd voor niet-religieuze doeleinden, zoals repetities van koren en muziekvereniging, en zaalverhuur voor vergaderingen. Duidelijk is dat twee kerken, een pastorie, een bijgebouw en een dorpshuis op Marken te veel is. Het openhouden van beide kerkgebouwen is geen realistische optie voor de toekomst, niet alleen vanwege krimp van de gemeenschap maar vooral vanuit de financiële overweging.

De wens is om één van de twee kerken af te stoten. Voor de uiteindelijke beslissing dient eerst naar het financiële plaatje en de bouwtechnische kant te worden gekeken. Een mogelijkheid zou zijn om de Patmoskerk te verkopen maar het zalencomplex te behouden als aanvulling op het religieus gebruik van de Grote Kerk.

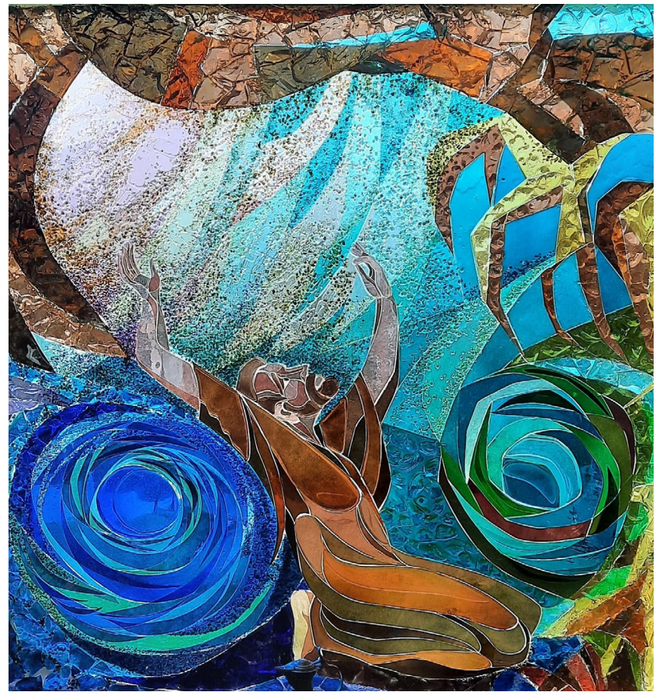

Een glas-appliqué in de Patmoskerk verbeeld Johannes op het eiland Patmos.

Grote Kerk Marken

Sinds de fusie van de Grote Kerk en de Patmoskerk in 2011, worden de diensten afwisselend in de twee kerken gehouden. Het openhouden van beide kerkgebouwen is geen realistische optie voor de toekomst, niet alleen vanwege krimp van de gemeenschap maar vooral vanuit de financiële overweging. De wens is om één van de twee kerken af te stoten. Voor de uiteindelijke beslissing dient eerst naar het financiële plaatje en de bouwtechnische kant te worden gekeken. Vanwege de Rijksmonumentale status van de Grote Kerk, zullen de mogelijkheden voor gebruik beperkt zijn en de opbrengst laag. Tegelijkertijd dienen er voor een breder gebruik van de Grote kerk vanuit de eigen religieuze gemeenschap ook aanpassingen gedaan worden: de toegankelijkheid van de kerk moet worden verbeterd, er moeten toiletten worden toegevoegd en een bijeenkomst-/vergaderruimte worden gecreëerd.

Sint Sebastianuskerk

De Rooms Katholieke Sint Sebastianuskerk in Ilpendam is in religieus gebruik. Als gevolg van krimp van de gemeenschap is de toekomst op termijn onzeker.

Van de 156 kerken in het Bisdom Haarlem-Amsterdam gaan er de komende jaren 99 sluiten. Dit betekent voor deze parochie dat ook zij een aantal kerken dienen te sluiten. Het is nog niet duidelijk welke kerken zullen worden gesloten en afgestoten. Om te proberen dit in goede banen te leiden is de parochie zelf ook bezig met een toekomstvisie waarin de gemeenschap wordt betrokken. Naast diverse religieuze activiteiten wordt de kerk incidenteel verhuurd voor niet-religieuze condoleances en begrafenissen. Op zaterdagochtenden is de kerk geopend voor publiek.

Hervormde Kerk Ilpendam

De Hervormde kerk in Ilpendam is religieus gebruik. De dienst wordt afwisselend georganiseerd in de hervormde kerken van Watergang en Ilpendam. Daarnaast worden in het kerkgebouw vergaderingen, gemeente-avonden en catechisatie gehouden. De gemeenten zijn op dit moment bezig met een formele fusie die wordt begeleid door Kerkvitaal.

Een grote zorg is het zakken van de vloer van de kerk in Ilpendam, en als gevolg hiervan het orgel dat naar voren helt. Kostenramingen voor funderingsherstel gaan richting de €100.000.
De kerk hoopt binnen het huidige gebruik nog 10 jaar door te kunnen gaan. Zij zien weinig mogelijkheden voor het verbreden van het gebruik. Er is contact geweest met een potentiële koper (ontwikkelaar) en ook met de stichting oud Hollandse kerken. Vanwege de beperkte exploitatiemogelijkheden in een klein dorp, waren zij niet geïnteresseerd.

Hervormde kerk Watergang

De Hervormde kerk in Watergang is religieus gebruik. De dienst wordt afwisselend georganiseerd in de hervormde kerken van Watergang en Ilpendam. Daarnaast worden in het kerkgebouw vergaderingen, gemeente-avonden en catechisatie gehouden. De gemeenten zijn op dit moment bezig met een formele fusie die wordt begeleid door Kerkvitaal. De kerk hoopt binnen het huidige gebruik nog 10 jaar door te kunnen gaan.
Zij zien weinig mogelijkheden voor het verbreden van het gebruik. De beperkte exploitatiemogelijkheden in een klein dorp, de Rijksmonumentale status van de kerk en de slechte toegankelijkheid van het kerkgebouw zijn beperkende factoren.

6.3 Transformatieladder

De transformatieladder geeft inzicht in de verschillende soorten van gebruik een kerkgebouw. De bovenste trede gaat uit van het gebruik waarvoor de kerk van oorsprong bedoeld is, en trapt daarna af naar het minst gewenste gebruik aan het einde van de levensduur van het kerkgebouw: leegstand met mogelijk sloop tot gevolg. In de tussengelegen treden komt het gebruik steeds verder af te staan van het oorspronkelijke gebruik: van publiektoegankelijk tot privaat gebruik, en van behoud van het kerkgebouw en/of interieur, tot grootschalige verbouwingen ten behoeve van het nieuwe gebruik. Voor elke trede zijn zowel de voordelen en mogelijkheden als de nadelen en obstakels benoemd.

Transformatieladder religieuze gebouwen

Toelichting tredes transformatieladder

1 Religieus gebruik

Binnen het religieus gebruik wordt de kerk gebuikt, waarvoor hij van oorsprong is gebouwd: de viering, samenkomst, ontmoeting en bezinning. Voor kerken met een monumentale bestemming is het uitgangspunt behoud van de historisch waardevolle onderdelen, vaak ook van het interieur. In het bestemmingsplan hebben kerken in religieus gebruik, een maatschappelijke bestemming.

Het religieus gebruik is uiteraard voor behoud van het kerkgebouw en interieur het meest gewenste gebruik. Tegelijkertijd is het voor veel kerkeigenaren, als gevolg van ontkerkelijking, een krimpende gemeenschap, hoge leeftijden van kerkgangers, teruglopend aantal vrijwilligers, teruglopende inkomsten, hoge energierekeningen en hoge onderhoudskosten, steeds moeilijker om alles rond te krijgen. Soms wordt het kerkgebouw alleen op zondag gebruikt, en staat het de overige dagen grotendeels leeg. Maar veelal worden kerken in religieus gebruik ook kleinschalig verhuurd aan derden. Veel voorkomende (kleinschalige) functies zijn het verhuren van vergaderruimtes, verhuren van repetitieruimtes voor koren en muziekverenigingen en het organiseren van concerten en voorstellingen in de kerkzaal. Dit gebruik is echter bijzaak, en ondergeschikt aan het religieus gebruik.

Waterlandse kerken in religieus gebruik zijn de H.H. Nicolaas en Antoniuskerk, de Doopsgezinde Vermaning en de Opstandingskerk in Monnickendam, de Sint Sebastianuskerk en de Hervormde kerk in Ilpendam, de Hervormde kerk in Watergang en de Patmoskerk en de Grote Kerk op Marken.

2 Multifunctioneel gebruik

Kerkgebouwen met een multifunctioneel gebruik zijn zowel in religieus gebruik, doorgaans in ieder geval voor de kerkdienst op zondagochtend, als voor een breder gebruik. Wanneer dit niet-religieuze gebruik grootschalig is, en de boventoon leidt, boven het religieuze gebruik, valt het kerkgebouw onder ‘multifunctioneel’ gebruik. Veelal is een verbouwing of pertinente opdelen van de kerkzaal noodzakelijk om dit gebruik mogelijk te maken. In veel gevallen van multifunctioneel gebruik is de kerk in eigendom van de kerkelijke gemeenten, in sommige gevallen is de kerk eigendom van een stichting. De hoge stookkosten en een tekort aan vrijwilligers zijn veelal beperkende factoren. De extra inkomsten die worden gegeneerd uit de verhuur, kunnen een welkome toevoeging zijn om het religieus gebruik op de lange(re) termijn mogelijk te maken. Bovendien verkrijgt het kerkgebouw een nieuwe functie voor de samenleving en omwonenden, en blijft het kerkgebouw publiekstoegankelijk.

Waterlandse kerken in multifunctioneel gebruik zijn de Broekerkerk in Broek in Waterland, de Grote Kerk en de Lutherse kerk in Monnickendam.

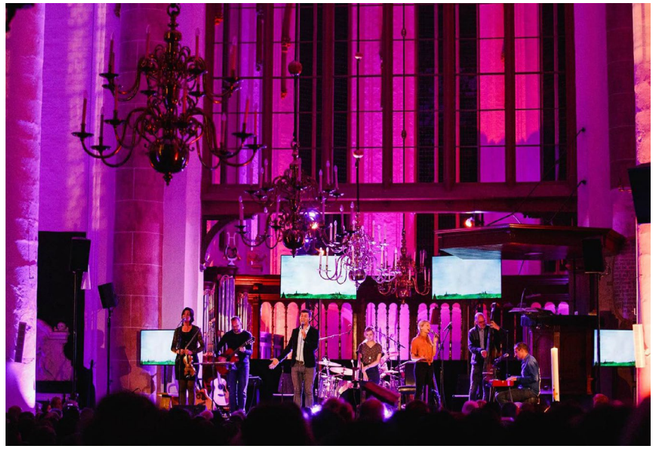

Een concert in de Grote Kerk van Monnickendam. Foto: Omroep PIM.

3 Maatschappelijk / Cultureel gebruik

Kerkgebouwen die uit religieus gebruik raken, kunnen binnen de vigerende maatschappelijke bestemming de deuren openzetten voor de samenleving. Vanwege hun oorspronkelijke gebruik, zijn ze geschikt voor een maatschappelijk en cultureel gebruik. Veelal liggen de gebouwen centraal in de wijk en zijn benodigde faciliteiten, zoals toiletten, een keuken, vergaderruimtes etc. aanwezig. Binnen dit gebruik zijn grootschalige verbouwingen doorgaans niet noodzakelijk. Ook blijft het gebouw publiekstoegankelijk.

Elke gemeente heeft behoefte aan gebouwen met een maatschappelijke functie, waar bewoners heen kunnen, om vele verschillende redenen. Wanneer een maatschappelijke bestemming wordt opgeheven, is het veelal lastig om deze functie opnieuw toe te voegen omdat het gebruik vanuit commercieel oogpunt veelal minder interessant is.
Voorbeelden van maatschappelijk gebruik van een kerkgebouw zijn buurthuizen, welzijnsorganisaties, (niet commerciële) gezondheidscentra, bibliotheken, theater- en voorstellingsruimtes, expositieruimtes en musea.

De stookkosten en onderhoudskosten van een kerkgebouw zijn echter doorgaans hoog, en maatschappelijk en cultureel gebruik heeft doorgaans geen grote opbrengsten tot gevolg. Binnen dit gebruik moet daarom de vraag gesteld worden of vanuit het gebruik de hoge onderhoudskosten op de lange termijn opgebracht kunnen worden. Mocht dat niet het geval zijn, dan dient gezocht te worden naar andere vormen van inkomsten, zoals subsidies voor instandhouding van historisch waardevolle gebouwen (vanuit de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, de provincie of de gemeente) of subsidies voor de maatschappelijke of culturele functies die in het kerkgebouw ondergebracht worden (vanuit de gemeente).

Een Waterlandse kerk met een maatschappelijke herbestemming is de vm. Koninkrijkzaal in Monnickendam. Dit gebouw is in gebruik als gezondheidscentrum.

Maatschappelijke bestemming

Kerken hebben in het bestemmingsplan een maatschappelijke bestemming. Deze bestemming geldt voor locaties met een maatschappelijke functie en activiteiten, die niet vanzelfsprekend door de markt worden gerealiseerd en daarom een actieve rol vragen van de gemeentelijke overheid. Bij een maatschappelijke bestemming kan gedacht worden aan een scala van functies, zoals voorzieningen op het gebied van welzijn en zorg, volksgezondheid, cultuur, religie, onderwijs, verenigingsleven, kinderopvang, openbaar bestuur en andere openbare en sociale voorzieningen.

4 Privaat gebruik

Bij privaat gebruik is het kerkgebouw niet langer publiekelijk toegankelijk, en past het gebruik ook niet meer binnen de maatschappelijke bestemming. Dat betekent dat de gemeente zal moeten meewerken aan een nieuwe, private bestemming zoals wonen of kantoor/bedrijf.
Het voordeel van zo'n private bestemming is dat het kerkgebouw financieel interessanter wordt voor ontwikkelaars en potentiële kopers. Aan het creëren van extra woningen/appartementen bestaat een grote behoefte, zo ook in Waterland. Wonen in een kerk is voor veel mensen aantrekkelijk, niet alleen vanwege de aansprekende architectuur, maar ook veelal door een gunstige, centrale ligging. Een dergelijke bestemming vraagt om een grotere investering (verbouwing)

maar is doorgaans duurzamer en zekerder op de lange termijn dan een minder financieel krachtige (bijv. maatschappelijke) bestemming.
Nadeel van een herbestemming naar wonen, is dat het gebouw niet meer publiektoegankelijk is en het gebouw doorgaans behoorlijk wordt verbouwd en/of aangetast. Een kerkelijk interieur zal worden verwijderd, en een nieuwe indeling, het aanbrengen van verdiepingsvloeren, trappartijen, liftschachten, ventilatiesystemen, deuren en ramen is noodzakelijk. Ook verduurzaming, waaronder isolatie en het aanbrengen van zonnepanelen, is veelal vereist. Dat betekent dat aantasting van het uiterlijk aanzien, en van de historisch waardevolle onderdelen zal plaatsvinden. Voor monumentale gebouwen gelden hiervoor beperkingen.

Waterlandse kerken die zijn herbestemd met een privaat gebruik zijn de voormalige synagoge in Monnickendam (in gebruik als hotel/restaurant) en de vm. Gereformeerde kerk in Monnickendam (in gebruik als woonhuis).

5 Tijdelijk gebruik

Binnen een tijdelijk gebruik wordt de kerk door de eigenaar verhuurd voor een tijdelijk gebruik, bijvoorbeeld in afwachting van een grote transformatie of herbestemming. Het voordeel van zo'n tijdelijk gebruik is dat leegstand wordt tegengegaan en het kerkgebouw een functie vervult voor de samenleving. Nadeel is dat er ten gunste van dit tijdelijke gebruik geen grote investeringen zullen worden gedaan en er geen onderhoud zal plaatsvinden aan het kerkgebouw.

Er zijn in Waterland geen kerkgebouwen met een tijdelijk gebruik.

6 Leegstand / Sloop

De laatste trede van de transformatieladder is leegstand, mogelijk gevolgd door sloop. Voor kerkgebouwen zonder monumentale status is dit een reële optie, wanneer het gebouw wordt onttrokken aan de eredienst. Ook in geval van sloop is de vraag of de gemeente wil meewerken aan wijziging van de bestemming voor het betreffende perceel. Voor kerken met een monumentale status behoort sloop in principe niet tot de mogelijkheden, en is het van belang dat de gemeente betrokken is en meedenkt over een mogelijke nieuwe invulling van het gebouw.

Er is in Waterland momenteel één leegstaand kerkgebouw: De Hervormde kerk in Uitdam. Vanwege de monumentale status van het kerkgebouw is sloop geen optie, en ook geen wens.

5.4 Waarde per gebouw

Uit de gesprekken met kerkeigenaren en met de gemeente, is gebleken dat kerkgebouwen niet alleen het behouden waard zijn vanuit cultuurhistorisch oogpunt (architectonische, stedenbouwkundige en cultuurhistorische waarden), maar ook vanwege de maatschappelijke functie die zij vervullen binnen de samenleving.

In onderstaande waardering per kerkgebouw, wordt daarom niet alleen gekeken naar de cultuurhistorische waarde, maar ook naar de maatschappelijke waarde die een kerkgebouw vervult. Daarnaast is ook de interieurwaarde van het kerkgebouw meegenomen, omdat de waarde van het interieur een belangrijke factor is in de mogelijkheid een kerk te herbestemmen of multifunctioneel te gebruiken.

De cultuurhistorische waarde van een kerkgebouw wordt bepaald vanuit de architectonische waarden (bouwtijd, bouwstijl, zeldzaamheidswaarde) en de stedenbouwkundige waarde. Ook het gebruik door de tijd heen, is van belang voor de rol die de kerk heeft gespeeld voor de samenleving. De monumentale status is hierin een belangrijk ijkpunt.

De maatschappelijke waarde is bepaald op basis van het gebruik en de rol die de kerk vanuit dit gebruik speelt binnen de samenleving: enerzijds de religieuze gemeenschap (grote of kleine gemeenschap, aantal dienstbezoekers), en anderzijds de rol voor de samenleving en inwoners/ omwonenden. Wordt de kerk ingezet voor andere, niet religieuze doeleinden (multifunctioneel gebruik) en wordt deze door veel mensen bezocht?

De interieurwaarde komt voort uit enerzijds de monumentale beschermingen: bij Rijksmonumenten zijn daarbij soms interieuronderdelen, zoals een orgel, specifiek beschreven of met een eigen monumentregistratie (monumentnummer) gewaardeerd en beschermd. Anderzijds komt de waardering voort uit de ‘Waardestelling Kerkinterieurs’ opgesteld door het Catharijne Convent. Zij hebben een deel van de Waterlandse kerkinterieurs geregistreerd en gewaardeerd: 3 kerkinterieurs zijn gewaardeerd als ‘Topensembles’.
5 kerkinterieurs zijn gewaardeerd als ‘Middenmoot’. Geen kerkinterieurs zijn gewaardeerd als van ondergeschikt belang.
5 kerkinterieurs zijn niet geregistreerd en gewaardeerd door het Catharijne Convent.

Het Catharijne Convent adviseert dan ook om bestaande registraties up-to-date te brengen en te bezien of het mogelijk is om in enkele nooit bezochte kerken een eerste registratie en waardenstelling te laten uitvoeren. De waardestelling van de kerkinterieurs is als bijlage toegevoegd aan deze Kerkenvisie.

Waardering per kerkgebouw

H.H. Nicolaas en Antoniuskerk

De Rooms Katholieke H.H. Nicolaas en Antoniuskerk aan het Noordeinde van Monnickendam is aangewezen als gemeentelijk monument, en vertegenwoordigt daarmee op lokaal niveau zowel architectuurhistorische als cultuurhistorische waarde. Het is een markant gebouw in het oude centrum van Monnickendam in een opvallende neo-gothische bouwstijl, die landelijk gezien zeer veel voorkomt (geen zeldzaamheidswaarde), maar voor de katholieke gemeenschap van Monnickendam een belangrijke waarde vertegenwoordigt. Bovendien is de kerk openbaar toegankelijk en wordt goed bezocht, waarmee tegemoet wordt gekomen aan een maatschappelijke behoefte. Het interieur vertegenwoordigt een hoge waarde, en is onderdeel van de beschermde status.

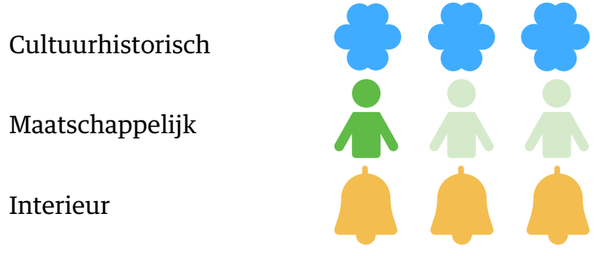

Vm. Synagoge

De voormalige synagoge aan de Haven van Monnickendam is al geruime tijd herbestemd tot hotel/restaurant De Koperen Vis. Het gebouw is aangewezen door de gemeente als gemeentelijk monument. Het gebouw heeft een architectuurhistorische waarde, maar ook cultuurhistorische waarde. De synagoge is een fysiek relict dat herinnert aan de Joodse historie in Monnickendam, die tussen 1689 en 1932 in verschillende onderkomens een rol speelde in de lokale geschiedenis. Het interieur van de synagoge is volledig vernieuwd en vertegenwoordigt geen historische waarde.

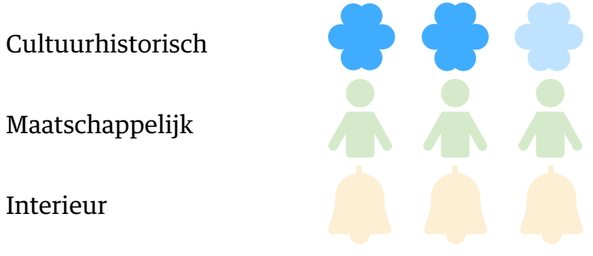

Grote Kerk / Sint Nicolaaskerk Monnickendam

De Grote Kerk van Monnickendam is aangewezen als Rijksmonument en vertegenwoordigt zowel een hoge architectuurhistorische als cultuurhistorische waarde, zowel op nationaal als op lokaal niveau. De kerk is niet alleen voor de protestantse gemeente van groot belang, maar ook alle inwoners van Monnickendam, en vormt een belangrijk onderdeel van zowel de lokale historie als de lokale identiteit. Vanwege het multifunctioneel gebruik voelen ook inwoners van buiten de protestantse gemeente zich welkom. Het interieur van de kerk is van hoge waarde, en vormt onderdeel van de Rijksmonumentale bescherming. Het Catherijne Convent heeft het interieur als ‘topensemble’ gewaardeerd.

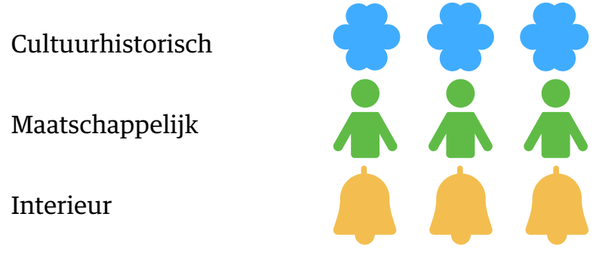

Doopsgezinde Vermaning

Het kerkgebouw van de Doopsgezinde Vermaning is aangewezen als Rijksmonument, en daarmee cultuurhistorisch van hoge waarde. Het kerkgebouw wordt alleen door de eigen religieuze gemeenschap gebruikt, en kent geen neven- of multifunctioneel gebruik. De maatschappelijke waarde geldt daarom alleen voor de eigen religieuze gemeenschap en niet voor de overige inwoners van Monnickendam. Het interieur is door het Catherijne Convent niet geregistreerd en gewaardeerd. Uit de monumentenregistratie van de Rijksdienst voor het Cultureel erfgoed blijkt dat historische waardevolle interieuronderdelen aanwezig zijn.

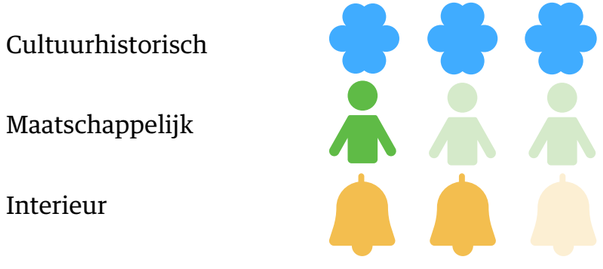

Vm. Koninkrijkszaal

De vm. Koninkrijkszaal van de Jehova-getuigen is sinds enkele jaren in gebruik als gezondheidscentrum. Het gebouw stamt uit 1978 en heeft geen monumentale status. Het gebouw heeft als gevolg van de bouwtijd en de utilitaire bouwstijl een lage cultuurhistorische waarde. Ook de maatschappelijke waarde is vanwege het commerciële gebruik als gezondheidscentrum laag. Het kerkelijk interieur is volledig verwijderd, en heeft daarom geen waarde.

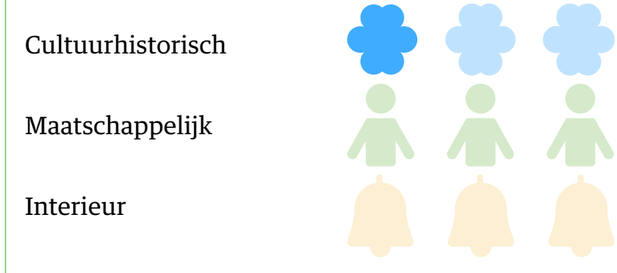

Lutherse kerk

De Lutherse kerk is aangewezen als Rijksmonument, en heeft vanwege de bouwtijd, bouwperiode en gebruik door de Evangelisch-Lutherse gemeente sinds 1636 een hoge cultuurhistorische waarde. Als gevolg van het multifunctionele gebruik voor verschillende doeleinden (religieus (diensten), cultureel (optredens en lezingen) en maatschappelijk (verzorgen van maaltijden voor eenzamen) een hoge maatschappelijke waarde. Verschillende waardevolle interieuronderdelen worden in de monumentregistratie van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed benoemd. Het Catherijne Convent heeft het interieur gewaardeerd als ‘Middenmoot’.

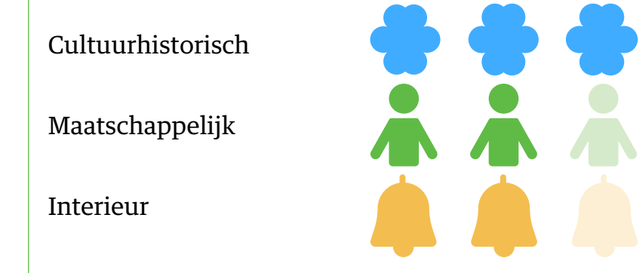

Vm. gereformeerde kerk Monnickendam

De vm. Gereformeerde kerk aan de Schoolstraat in Monnickendam raakte in 1966 buiten religieus gebruik, en is sindsdien in gebruik als woonhuis. Het gebouw heeft geen monumentale status, maar is vanwege de bouwtijd, bouwstijl en voormalig religieus gebruik wel van cultuurhistorische waarde op lokaal niveau. Vanwege het private gebruik heeft het gebouw geen maatschappelijke waarde. Ook het interieur is niet waardevol. Het kerkelijke interieur is niet meer aanwezig.

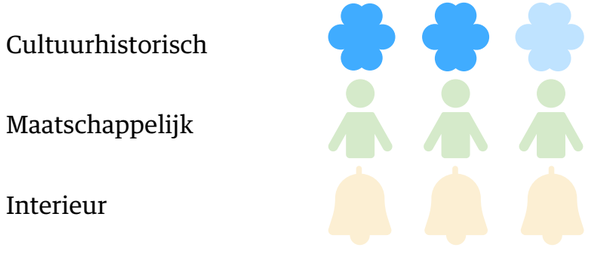

Opstandingskerk Monnickendam

De Opstandingskerk, gelegen aan de Graaf Willemlaan in Monnickendam, heeft geen monumentale status. Vanwege het relatief recente bouwjaar en utilitaire bouwstijl een lage cultuurhistorische waarde. De maatschappelijke waarde is vanwege de relatief grote religieuze gemeenschap en het nevengebruik redelijk hoog. De interieurwaarde is grotendeels oorspronkelijk, en daarmee waardevol en passend bij de architectuur van het gebouw. Het interieur is niet geregistreerd en gewaardeerd door het Catharijne Convent.

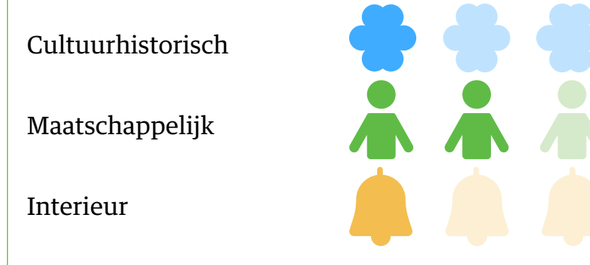

Sint Nicolaaskerk / Broekerkerk Broek in Waterland

De Sint Nicolaaskerk, tegenwoordig beter bekend als Broekerkerk, is aangewezen als Rijksmonument. Vanwege zijn bouwtijd en bouwstijl en vanwege het eeuwenlange religieus gebruik van het kerkgebouw is de cultuurhistorische waarde hoog. Vanwege het multifunctionele gebruik (religieus (diensten), cultureel (lezingen, exposities en optredens), maatschappelijk (o.a. koffieochtenden) en recreatief) is de maatschappelijke waarde hoog, niet alleen voor de inwoners van Broek in Waterland, maar ook voor de grote regio rond de kerk. Het interieur maakt onderdeel uit van de Rijksmonumentale bescherming, en is ook door het Catharijne Convent gewaardeerd en in 2018 geactualiseerd als ‘topensemble’.

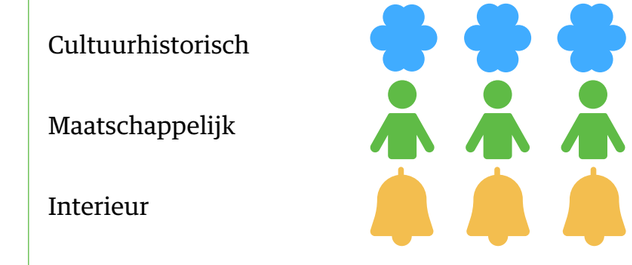

Protestantse Kerk Zuiderwoude

De kerk van Zuiderwoude is aangewezen als Rijksmonument en heeft een hoge cultuurhistorische waarde. Op deze locatie stond al vanaf de 12de eeuw een kerkgebouw, en ook het huidige gebouw (1877) heeft voor de samenleving van Zuiderwoude een belangrijke rol gespeeld, zowel vanuit religieus oogpunt, als vanuit cultuurhistorie. Met zijn markante ligging en bouwstijl heeft het gebouw grote invloed op het uiterlijk aanzien van het dorp. Vanwege de religieuze en nevenbestemmingen (concerten, koffieochtenden etc.) heeft de kerk een maatschappelijke betekenis van belang. Ook de interieurwaarde is hoog en maakt onderdeel uit van de Rijksmonumentale bescherming. Het Catharijne Convent heeft het interieur niet geregistreerd en gewaardeerd.

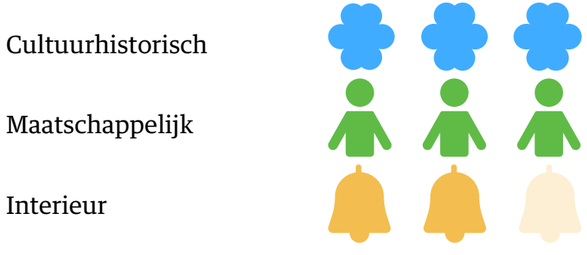

Hervormde Kerk Uitdam

De Hervormde kerk in Uitdam is aangewezen als gemeentelijk monument. Vanwege het bouwjaar en de bouwstijl en de rol vanuit het religieuze gebruik die de kerk voor het dorp Uitdam heeft betekent, is de cultuurhistorische waarde hoog. Als gevolg van de huidige leegstand van het gebouw, is de maatschappelijke waarde momenteel laag. Hoewel het interieur niet beschreven is door de gemeente, en ook niet is geregistreerd en gewaardeerd door het Catharijne Convent, blijkt uit foto's dat interieuronderdelen met historische waarden in de kerk aanwezig zijn. Juist met oog op leegstand en een beoogde herbestemming van het gebouw, is het van belang dat de gemeente de waarde van het interieur in kaart brengt en desgewenst kan beschermen/behouden.

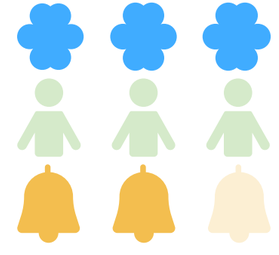

Patmoskerk

De Patmoskerk op Marken is gebouwd in 1986 in een opvallende post '65-bouwstijl, die afwijkt van de meeste historische bouwwerken in de omgeving. De kerk heeft geen monumentale status. De cultuurhistorische waarde wordt momenteel hoofdzakelijk gevormd door de rol die het gebouw voor de religieuze gemeenschap heeft. De maatschappelijke waarde is gering, omdat de kerk slechts sporadisch wordt gebruikt voor niet-religieuze zaken. De Grote Kerk op Marken vertegenwoordigt die bredere rol overwegend. Hoewel het interieur grotendeels oorspronkelijk is, en past bij de architectonische stijl van de kerk, heeft het geen grote historische interieurwaarde.

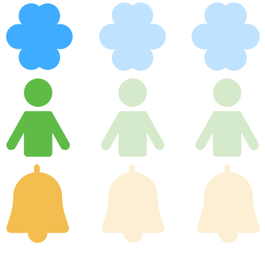

Grote Kerk Marken

De Grote Kerk op Marken is aangewezen als Rijksmonument, en heeft vanwege het bouwjaar, de bouwstijl en de rol voor de religieuze gemeente op Marken, een hoge cultuurhistorische waarde. Vanwege de prominente stedenbouwkundige ligging en architectuur, te midden van de dicht op elkaar gebouwde Kerkbuurt, speelt de kerk een belangrijke rol voor zowel bewoners als bezoekers van het eiland Marken. De maatschappelijke waarde is hoog, vanwege het religieus gebruik en het nevengebruik (m.n. cultureel en recreatief). Ook de interieurwaarde van het kerkgebouw is hoog en maakt onderdeel uit van de Rijksmonumentale bescherming. Het Catharijne Convent heeft het interieur gewaardeerd als ‘Middenmoot’.

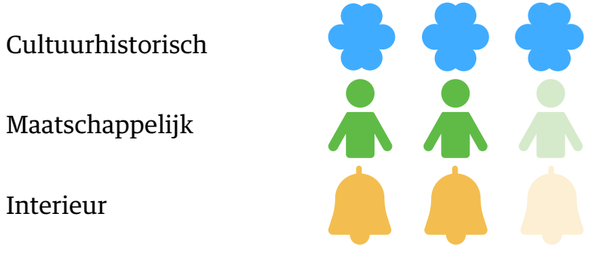

Sint Sebastianuskerk

De Sint Sebastianuskerk in Ilpendam is aangewezen als gemeentelijk monument, en op lokaal niveau van hoge cultuurhistorische waarde. Zowel de verschijningsvorm van de kerk binnen een klein dorp, als de rol van het kerkgebouw voor de religieuze gemeente is van lokaal belang. De kerk wordt hoofdzakelijk gebruikt door de religieuze gemeenschap zelf, en wordt niet tot nauwelijks breder ingezet voor de niet-religieuze samenleving. De maatschappelijke waarde is daarom laag. Het interieur is niet beschreven door de gemeente, en door het Catharijne Convent gewaardeerd als ‘middenmoot’.

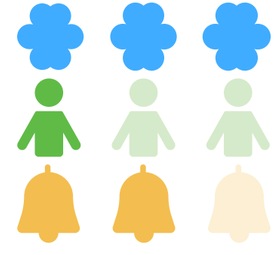

Hervormde Kerk Ilpendam

De Hervormde kerk van Ilpendam is aangewezen als Rijksmonument, en vertegenwoordigt een hoge cultuurhistorische waarde. De prominente ligging in een klein dorp, de markante bouwstijl en de rol van het kerkgebouw voor de religieuze gemeenschap maken dat het kerkgebouw hoog gewaardeerd wordt. De kerk wordt hoofdzakelijk gebruikt door de religieuze gemeenschap zelf, en wordt niet tot nauwelijks breder ingezet voor de niet-religieuze samenleving. De maatschappelijke waarde is daarom laag. De interieurwaarde van de kerk is hoog, en maakt onderdeel uit van de rijksmonumentale bescherming. Het interieur is door het Catharijne Convent gewaardeerd als ‘middenmoot’, mede vanwege enkele aanpassingen zoals de vervanging van de banken door stoelen.

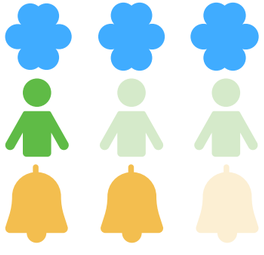

Hervormde kerk Watergang

De Hervormde kerk van Watergang is aangewezen als Rijksmonument, en vertegenwoordigt een hoge cultuurhistorische waarde. De prominente ligging in een klein dorp, de markante bouwstijl en de rol van het kerkgebouw voor de religieuze gemeenschap maken dat het kerkgebouw hoog gewaardeerd wordt. De kerk wordt hoofdzakelijk gebruikt door de religieuze gemeenschap zelf, en wordt beperkt breder ingezet voor de niet-religieuze samenleving. De maatschappelijke waarde is daarom laag. De interieurwaarde van de kerk is hoog, en maakt onderdeel uit van de rijksmonumentale bescherming. Het interieur is door het Catharijne Convent gewaardeerd als ‘middenmoot’, mede vanwege de aanpassingen aan de banken en de lambrisering en vervanging van het orgel.

Cultuurhistorisch

Maatschappelijk

Interieur

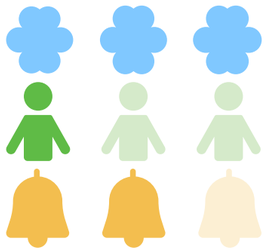

Samenvatting waarden per gebouw

Nr.	Kerk	Cultuurhistorisch	Maatschappelijk	Interieur
1	H.H. Nicolaas en Antoniuskerk	3	1	3
2	Synagoge	2	0	0
3	Grote Kerk	3	3	3
4	Doopsgezinde Vermaning	3	1	2
5	Koninkrijkszaal	1	0	0
6	Lutherse Kerk	3	2	2
7	Gereformeerde kerk	2	0	0
8	Opstandingskerk	1	2	1
9	Broekerkerk	3	3	3
10	Protestantse Kerk Zuiderwoude	3	2	2
11	Hervormde Kerk Uitdam	3	0	2
12	Patmoskerk	1	1	1
13	Grote Kerk	3	2	2
14	Sint-Sebastianuskerk	3	1	2
15	Hervormde Kerk Ilpendam	3	1	2
16	Hervormde Kerk Watergang	3	1	2

Ilpendam
Monnickendam
Marken
Watergang
Broek in Waterland
Zuiderwoude
Uitdam
Gouwzee
Purmer
Zedde
Katwoude
Polder Katwoude
De Purmer
Gem. Purmerend
Gem. Waterland
Monnickendammergat
Oosterdijk
Overleek
Rietbroek
Monnikenbroek
Monnikenmeer
Oosterdijkerpolder
Oosterdijkerpolder
Oosterdijkerpolder

Deel 3. Toekomst

7. Conclusies, Aanbevelingen en Doelstellingen

Dit hoofdstuk gaat in op de kansen om het waardevolle religieuze erfgoed in de toekomst duurzaam te borgen en te ontwikkelen ten behoeve van het verlengen van het toekomstperspectief. Deze kansenverkenning is tot stand gekomen in gesprek met kerkeigenaren, ambtenaren van verschillende beleidsdomeinen van de gemeente Waterland en een aantal externe stakeholders in de gemeente. Uitgangspunt voor zowel een groot deel van de kerkeigenaren, als voor de gemeente, is dat openstelling van kerkgebouwen en het breder gebruiken van kerkgebouwen door de samenleving, een gewenste ontwikkeling is. Kerkgebouwen gaan zodoende weer een grotere rol spelen voor de samenleving en er worden extra inkomsten gegenereerd die bijdragen aan de instandhouding van het kerkgebouw, en het verlengen van het toekomstperspectief.

7.1 Monumentale kerkgebouwen worden behouden

Van de 16 gebedshuizen in Waterland is 75% aangewezen (11 kerkgebouwen en 1 voormalige synagoge) als rijks- of gemeentelijk monument. Daarmee is de bescherming van het religieuze erfgoed op basis van de architectuurhistorische en cultuurhistorische waarde in Waterland op orde. Er wordt zowel door de gemeente als door de inwoners en externe stakeholders veel waarde gehecht aan het behoud van deze historisch waardevolle panden. Ze zijn onderdeel van de lokale historie en identiteit. De gemeente houdt daarom vast aan langdurig behoud en monumentale bescherming van deze gebouwen, ook wanneer verkoop, leegstand en herbestemming aan de orde is. Bij planontwikkeling en plantoetsing van herbestemmingen of multifunctioneel gebruik van kerkgebouwen, wordt de transformatieladder ingezet. Behoud van de maatschappelijke bestemming en publieks-toegankelijkheid zijn daarbij in eerste instantie uitgangspunt. Naar aanleiding van de (on)mogelijkheden, financiële haalbaarheid, draagvlak onder de samenleving en lokale wensen en behoeften kan een traptrede, mits beargumenteerd en onderbouwd, worden gedaald. De waardering per kerkgebouw op basis van de cultuurhistorische en maatschappelijke waarden en de interieurwaarde, wordt in deze afweging meegenomen.

Van verschillende monumentale kerken in Waterland is het kerkelijke, roerende interieur, niet of lang geleden geregistreerd en gewaardeerd. Juist in een periode waarin kerken leeg komen te staan en herbestemd worden, of in toenemende mate multifunctioneel ingezet worden, komt het kerkelijk interieur onder druk te staan. Het is daarom van belang dit interieur te laten registreren en waarderen, zodat het niet verloren gaat of aangetast wordt. Tegelijkertijd mag het behoud van deze onderdelen geen obstakel vormen dat een multifunctioneel gebruik, of niet gebruik van een kerkgebouw onmogelijk maakt. Alle partijen (gemeente, gemeentelijke adviescommissie, Rijksdienst voor het cultureel erfgoed, kerkeigenaar en/of gebruiker) dienen zich hierin welwillend op te stellen, en een juiste afweging te maken tussen de verschillende belangen.

Meer informatie per kerkelijk interieur en contactgegevens van het Catharijne Convent staat in het document ‘Waardenstelling kerkinterieurs en roerend religieus erfgoed - Waterland’ en is opgenomen als bijlage 4.

Aanbevelingen

- De gemeente houdt vast aan langdurig behoud en de monumentale bescherming van monumentale gebedshuizen.
- Onderzoek samen met het Museum Catharijne Convent of en hoe waardevolle kerkinterieurs en roerend religieus erfgoed geregistreerd en gewaardeerd kunnen worden of up-to-date gebracht kunnen worden Om te voorkomen dat kerkelijke interieurs verloren gaan of aangetast worden, kan als vervolgactie op het kerkenvisietraject gezamenlijk gekeken worden met kerkbesturen en de gemeente Waterland of het updaten en het laten uitvoeren van goede interieurbeschrijvingen zoals Museum Catharijne Convent heeft geadviseerd, wenselijk en mogelijk is.

7.2 Maatschappelijke bestemming van kerkgebouwen wordt gekoesterd.

Een deel van de kerken vertegenwoordigt een hoge maatschappelijke waarde. Bij bepaalde gebouwen is de openbare functie voor de wijk van groot belang. Zowel in de stadswijken als in de dorpskernen is het belangrijk dat er ruimte blijft voor samenkomst, ontmoeting en bezinning, zeker wanneer er woningen worden bijgebouwd. Het wijzigen van de maatschappelijke bestemming van een kerkgebouw, naar een private bestemming als wonen of kantoor, kan grote gevolgen hebben voor de samenleving. Het is daarom van groot belang dat er zorgvuldig met de bestemming van het kerkgebouw omgegaan wordt, wanneer deze buiten religieus gebruik komt. In veel gevallen zal de economische waarde van het kerkgebouw toenemen, wanneer de gemeente meewerkt aan een private bestemming, maar dit heeft gevolgen voor de samenleving en de leefbaarheid van een wijk of dorp. Behoud van de maatschappelijke bestemming, zou daarom in veel gevallen het uitgangspunt moeten zijn. Bestuurlijke afstemming over de omgang met het aanpassen van de bestemming van leegkomende kerkgebouwen in een vroeg stadium, is in deze fase van de geconstateerde problematiek, van belang. Daarbij dient rekening gehouden te worden met de behoeften binnen een kern.

Aanbeveling

- Ten behoeve van dit behoud wordt bij planontwikkeling en plantoetsing van herbestemmingen of multifunctioneel gebruik van kerkgebouwen, de transformatieladder ingezet, waarbij behoud van de maatschappelijke bestemming en publiekstoegankelijkheid in eerste instantie uitgangspunt zijn. Tegelijkertijd vormt dit uitgangspunt geen dogma, zeker voor kerken zonder monumentale waarden. Voor afwijking van de maatschappelijke bestemming dient (onafhankelijk) aangetoond te worden dat een maatschappelijke of culturele invulling niet haalbaar is. Daarna kan worden besloten om te kijken naar andere passende bestemmingen, zoals bijvoorbeeld wonen, kantoor, zorg of retail (privaat gebruik).
- De gemeente zet zich pro-actief in om het gebruik van kerken te bevorderen en het multifunctioneel gebruik mogelijk te maken (bijvoorbeeld rondom benodigde vergunningen). Dit in afstemming en samenspraak met de kerkeigenaren.

7.3 De gemeente zorgt voor beleidsmatige inbedding van de Kerkenvisie.

Door samenwerkingen aan te gaan met andere beleidsvelden en hen te betrekken bij de geconstateerde problematiek, ontstaat niet alleen een groter draagvlak in de ambtelijke organisatie maar er ontstaan ook meer kansen voor kerkgebouwen op maatschappelijke-, culturele-, toeristische-, maatschappelijk vastgoed- en op duurzaamheidsdoelen. Door aan te sluiten op bestaande processen en beleidsdoelen kan bovendien een grotere capaciteit ingezet worden vanuit de ambtelijke organisatie om kerkeigenaren bij te staan. Het is daarbij de rol van de gemeente om intern aandacht te genereren voor de Kerkenvisie en deze ook te koppelen aan andere beleidsvelden en visies, zoals de Omgevingsvisie en beleidsdoelen binnen het sociale domein (bijvoorbeeld bij de inventarisatie van buurthuizen en maatschappelijke behoeften).

Aanbeveling

- Het inbedden van de Kerkenvisie Waterland bestaande en nieuwe visies en beleidsstukken waaronder de Omgevingsvisie, en implementeren van de visie en doelstellingen binnen de ambtelijke organisatie als geheel, binnen zowel het fysieke als het sociaal domein.

7.4 Kerkgebouwen zijn kansrijke plekken voor maatschappelijke voorzieningen en activiteiten

De gemeente wil dat maatschappelijke voorzieningen voor iedereen bereikbaar zijn op het niveau van de wijk of dorp. In geval van herbestemming of multifunctioneel gebruik kunnen kerkgebouwen hierin een rol spelen omdat deze gebouwen midden in de wijk staan en veelal voorzien in de benodigde faciliteiten. Kansen hiervoor komen in beeld wanneer het onderzoek naar de voorzieningenbehoefte op wijk- of dorpsniveau gekoppeld wordt aan onderzoek naar mogelijke nieuwe invullingen voor leegkomende religieuze gebouwen.

Een actuele inventarisatie van bestaande sociaal-maatschappelijke bestemmingen en behoeftes op dit terrein, zou een goede basis zijn om een juiste afweging te kunnen maken. Wanneer de keuze moet worden gemaakt tussen het gebruik van een dorpshuis of een kerk, lijkt het gebruik van een dorpshuis voor verschillende activiteiten op de korte termijn een pragmatischere en logischere oplossing, maar behoud van dit gebouw is op de lange termijn in veel gevallen minder van belang voor de dorpsgemeenschap dan het behoud

van de kerk. Wanneer gesubsidieerde maatschappelijke voorzieningen (zoals buurt- en dorpshuizen, gezondheidscentra, kinderopvang, etc.) in waardevolle, maar leegstaande kerkgebouwen geplaatst worden, ontstaat een win-win situatie: maatschappelijke voorzieningen zijn bereikbaar voor iedereen en waardevol erfgoed blijft behouden. Ook middelen voor verduurzaming van maatschappelijk vastgoed kunnen op deze manier worden ingezet in de verduurzaming van erfgoed.

Aanbevelingen

- Bij het zoeken naar huisvesting van sociaal-maatschappelijke en culturele functies wordt het gebruik van een kerkgebouw door de gemeente overwogen. Daarbij kunnen culturele en maatschappelijke organisaties actief worden benaderd en worden gezocht naar eventuele samenwerkingen met kerken. Ook de gemeente kan zelf overwegen om bijeenkomsten en evenementen in kerken te organiseren. Hierbij kan zowel gekeken worden naar leegkomende of leegstaande kerkgebouwen, maar ook naar kerken die in religieus gebruik zijn en zoeken naar verbreding van het gebruik.
- De gemeente inventariseert per kern welke behoeften er zijn aan sociaal-maatschappelijke en culturele instellingen, en neemt daarbij de mogelijkheden van het gebruik van een kerk of kerkelijk bijgebouw als optie mee.
- Wanneer een kerkgebouw wordt herbestemd of multifunctioneel wordt ingezet ten behoeve van maatschappelijk of cultureel gebruik, werkt de gemeente pro-actief mee om dit mogelijk te maken. Bij een eventuele verbouwing wordt, met respect voor de historisch waardevolle (interieur)onderdelen, in gezamenlijkheid gezocht naar mogelijkheden en kansen (in plaats van beperkingen en obstakels) ten gunste van een duurzaam gebruik en daarmee behoud van het kerkgebouw.

Een kinderconcert in de kerk van Zuiderwoude, georganiseerd door de Catharina Stichting Zuiderwoude die culturele evenementen organiseert in de kerk van Zuiderwoude, met als doel ontmoeten en verbinden. Foto: Toon Vieijra.

7.5 Religieus erfgoed kan bijdragen aan het toeristisch en cultureel potentieel

Het Waterlandse erfgoed is van hoge waarde en heeft een grote recreatieve en toeristische aantrekkingskracht. Historisch waardevolle kerkgebouwen spelen binnen dit lokale erfgoed een belangrijke rol voor de samenleving, vanwege hun architectonische en cultuurhistorische waarde, maar ook zijn het belangrijke dragers van de lokale identiteit. Voorbeelden hiervan zijn de Grote Kerk in Monnickendam, de Grote kerk van Marken en de Broekerkerk in Broek in Waterland. Deze waardevolle gebouwen kunnen breder ingezet worden ter bevordering van het toeristisch potentieel van de gemeente. Denk daarbij aan startpunten van historische stadsrondleidingen, concerten, lezingen, exposities en (informatie)bijeenkomsten vanuit de gemeente. Hoewel deze activiteiten reeds plaatsvinden in de Grote Kerk en de Broekerkerk, zou dit gebruik verder uitgewerkt en geïntensiveerd kunnen worden, met hulp van en in samenwerking met de gemeente Waterland. Met een goed aanbod en marketing, kan daarmee de gewenste spreiding van het toerisme, dat zich nu focust op Marken en Volendam, in gang gezet worden.

Door het gebruik te intensiveren, krijgen de kerkgebouwen een blijvende centrale en vanzelfsprekende rol binnen de samenleving. Bovendien komen de kosten (inhuren mankracht, stookkosten) en de baten (kaartverkoop, verhuur, horeca-inkomsten) meer met elkaar in evenwicht. Verruiming van het culturele aanbod, het verruimen van de openingstijden en het verlengen van het toeristisch seizoen (jaarrond), helpen bovendien mee aan de gewenste spreiding van toerisme.

Door culturele evenementen in kerkgebouwen onder te brengen, kunnen eventuele culturele subsidies worden ingezet, en treffen zodoende een dubbel doel: kunst en cultuur aanbieden op lokaal niveau, en het behoud en toegankelijk maken van het religieus erfgoed. Niet alleen voor bezoekers van Waterland, maar ook voor de inwoners. Zet kerkgebouwen die verankerd zijn in de lokale identiteit in, om de hechte en actieve gemeenschap van Waterland in stand te houden.

De gemeente Waterland zal vanuit het Beleidsveld Economie, Toerisme en Recreatie in de komende periode aan een nieuw economisch en toeristisch beleid werken, waarin kerken speciale aandacht zullen krijgen. De conclusies en doelstellingen vanuit de Kerkenvisie zullen hierin betrokken worden.

Aanbeveling

- Draag bij aan de culturele intensivering van de programmering van de Grote Kerk in Monnickendam, de Broekerkerk in Broek in Waterland en de Grote Kerk op Marken, zowel om toerisme aan te trekken en beter te spreiden, als voor inwoners van de betreffende kernen.
- Neem in de nieuwe Economisch en Toeristisch Beleidsvisie kerken op als toeristisch en cultureel potentieel, waarbij kerken publiekstoegankelijk zijn en blijven voor bezoekers en bewoners. Stimuleer productontwikkeling, kwaliteitsverbetering en promotie t.b.v. het aanbod in kerken, en neem dit op in een uitvoeringsplan.
- Neem een standpunt in met betrekking tot de inzet van mankracht voor bovenstaande doelen. Creëer budget voor de inzet van professionele krachten of zet in op uitbreiding van vrijwillige krachten, bijvoorbeeld met behulp van een regionale vrijwilligerscentrale of een publieksgerichte actie.

Toeristen op het terras voor de Broeker Kerk in de zomer. Foto: Stichting Broeker Kerk

7.6 De samenwerking tussen kerkeigenaren en de gemeente wordt verbeterd

Het contact tussen kerkeigenaren en de gemeente is voor aanvang van dit project beperkt. Veel kerkeigenaren geven aan dat zij geen tot weinig contact hebben met de gemeente en ervaren ook geen sterke betrokkenheid vanuit de gemeente. Tegelijkertijd wordt er aangegeven dat een betere samenwerking met de gemeente, maar ook tussen kerkbesturen onderling, van toegevoegde waarde zou zijn. Het delen van ervaringen en kennis en het aangaan van samenwerkingen zou een nuttige en welkome ontwikkeling zijn. Ook hulp vanuit de gemeente is welkom, bij voorbeeld op gebied van verduurzaming, subsidiemogelijkheden en instandhouding en vergunningaanvragen.

Een periodieke bijeenkomst tussen de gemeente en kerkeigenaren waarmee de contacten onderling warm worden gehouden en waarbij de gemeente informeert over relevante onderwerpen en kerkeigenaren ervaringen delen, zou daarvoor een geschikte gang van zaken zijn.

Veel kerkeigenaren hebben bovendien moeite om hun weg te vinden binnen de gemeente, bijvoorbeeld bij hulpvragen voor vergunningen, verduurzaming en subsidies. Het zou daarom handig zijn om een ambtenaar aan te wijzen die het centrale contactpunt vormt voor kerkeigenaren, en hen helpt om hun vragen op de juiste plek in de organisatie te krijgen. Bovendien is deze ambtenaar op de hoogte van de heersende problematiek, en de uitgangspunten en doelstellingen die de gemeente binnen dit onderwerp heeft ingenomen. Zo nodig kan deze contactpersoon ook andere vakdisciplines en afdelingen aanhaken, wanneer dit relevant is.

Voor de gemeente is het van belang om in een vroeg stadium kennis te hebben van eventueel leegkomende kerkgebouwen, of van kerkgebouwen die hun gebruik willen verbreden en ruimte in de aanbieding hebben voor verhuur. Omdat een herbestemmingsopgave vaak over een termijn van jaren gaat, is het voor de gemeente belangrijk om hierin een pro-actieve houding aan te nemen, en in een vroeg stadium om tafel te gaan met de kerkeigenaren om kansen, mogelijkheden en onmogelijkheden in kaart te brengen.

Aanbevelingen

- De gemeente organiseert één a tweemaal per jaar een bijeenkomst tussen kerkeigenaren en de gemeente, waarmee de contacten warm worden gehouden en waarbij informatie en ervaringen worden uitgewisseld.
- De gemeente stelt een ambtenaar aan die het centrale contactpunt vormt voor kerkeigenaren, en (hulp)vragen verder de organisatie in helpt. Deze ambtenaar is ook degene die de periodieke bijeenkomst initieert en organiseert.
- Bij het leegkomen van beschermde en karakteristieke kerkgebouwen worden de verschillende beleidsgebieden en vakdisciplines (erfgoed, sociaal domein, duurzaamheid, ruimtelijke ontwikkeling, vastgoed) betrokken, voor een integrale aanpak en afstemming.
- Kerkbesturen waarbij sluiting van het kerkgebouw een reële optie is, treden in een vroeg stadium in contact met de gemeente, zodat voor beide partijen meer zekerheid wordt gevonden in de mogelijkheden en onmogelijkheden voor de toekomst. Denk daarbij aan mogelijkheden tot verbouw (vergunningverlening), wijzigingen van de maatschappelijke bestemming en een kansenverkenning binnen de markt.

“Nu we met elkaar in gesprek zijn, ontstaan er win-win kansen over en weer”.

“Vanuit het kerkbestuur wordt de gemeente Waterland niet als zeer toegankelijk ervaren. Het is lastig om contact en antwoord op je vragen te krijgen”.

7.7 Kerkeigenaren gaan (verder) werken aan een toekomstvisie.

Voor eigenaren is het belangrijk toekomstperspectief te ontwikkelen waar dat nog ontbreekt. Zeker voor de gebouwen die tegen problemen aanlopen zoals een krimpende gemeenschap, minder financiële inkomsten, vrijwilligerstekorten, etc. In dot proces wordt de gemeenschap geïnformeerd en betrokken. Wordt er toegewerkt naar een fusie met een andere kerkgemeenschap, en zal het leegkomende kerkgebouw verkocht worden? Of is de wens om zo lang mogelijk in het eigen kerkgebouw te blijven kerken, en gezocht worden naar mogelijkheden om het toekomstperspectief te verlengen? Nevengebruik van het kerkgebouw door andere huurders/gebruikers is daarmee een mogelijke kans om extra inkomsten te genereren en de kerk weer een centralere rol te geven in de samenleving. In beide gevallen wordt geadviseerd in een vroeg stadium contact te zoeken met de gemeente, om in goed overleg de kansen voor gebruik in de toekomst in beeld te brengen en de behoeftes vanuit de samenleving te peilen.

Aanbeveling

- Kerkbesturen die kampen met krimp van de gemeenschap, en waarvan de toekomst binnen het huidige gebruik onzeker is, gaan pro-actief aan de slag met een toekomstvisie, en betrekken de gemeente bij hun toekomstplannen.
- Voor kerkeigenaren die willen toewerken naar een multifunctioneel gebruik of een herbestemming kan een Haalbaarheidsonderzoek Herbestemming een interessante eerste stap zijn.

“Elkaar blijven ontmoeten, op de hoogte blijven van elkaar wat er speelt en van elkaar leren is heel belangrijk”.

Bijlage 1

Kerkenpaspoorten

Legenda kerkenpaspoorten

- † Christelijk gebruik
- Herbestemd
- Leegstaand / in transitie

- S Klein
- M Middelgroot
- L Groot
- XL Zeer groot

- Rijksmonument
- Gemeentelijk monument
- Geen monumentale status

1

Gemeentelijk monument
953m²
Christelijk gebruik

H.H. Nicolaas en Antoniuskerk

Adres	Noordeinde 19 Monnickendam
Bouwjaar	1899
Architect	J.H. Tonnaer
Bouwstijl	Neogotiek
Denominatie	Rooms-katholiek Kerkgenootschap in Nederland
Gebruik	Religieus

Na de Reformatie gingen ook de katholieken in Monnickendam ‘ondergronds’, ze beleden het geloof in een schuilkerk in de Grote Noord. Met de wijziging van de Grondwet in 1813 mocht het geloof weer openbaar beleden worden, waarna veel katholieke kerken zijn gebouwd, veelal in neogotische stijl, waar architect Pierre Cuypers een hoofdrol in speelde.

De neogotische basilicale kruiskerk met stenen gewelven en gebrandschilderde glas-in-loodvensters met een toren met ingesnoerde spits werd gebouwd in 1898-1900 naar ontwerp van J.H. Tonnaer, een leerling van architect Cuypers. Hij ontwierp ook het interieur met hoofdaltaar, preekstoel, kruiswegstaties en doopvont. De kerk is in 1987 gerestaureerd. In het koor zijn schilderingen aanwezig en een mozaïek uit 1952 memoreert de oorlog. Het orgel dateert uit 1912 en werd gebouwd door de firma Ypma en Vermeulen. Rond 1960 is het priesterkoor uitgebouwd.

Pastoor Smeeman was sinds 1894 de drijvende kracht achter de parochie en richtte rondom de kerk enkele scholen op (waaronder in het pand ‘De Bruinvis’), waar hij Monnickendamse nonnen liet wonen die lesgaven. Dit pand is niet meer in gebruik door de parochie.

Het kerkgebouw is nog steeds in gebruik als kerk door de H. Franciscusparochie, er worden diensten en vieringen gehouden. Ook worden er regelmatig concerten gegeven vanwege de goede akoestiek.

2

Gemeentelijk monument
60m²
Herbestemd

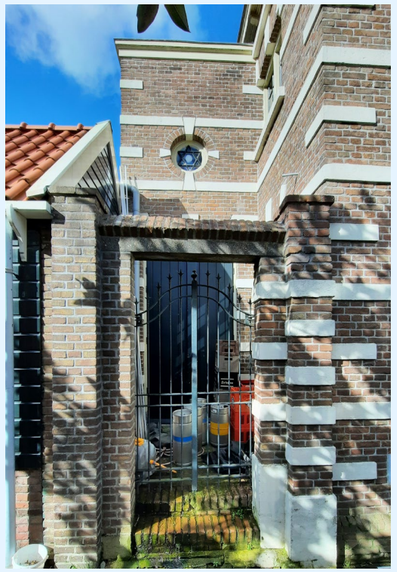

Synagoge

Adres	Havenstraat 1 Monnickendam
Bouwjaar	1894
Architect	E.M. Rood
Bouwstijl	Overig
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Horeca

Sinds de tweede helft van de 17e eeuw kende Monnickendam een kleine Joodse gemeenschap en werd buiten de stadswal een joodse begraafplaats gesticht. Joden mochten hun geloof niet in het openbaar belijden. De synagogen werden achter een bestaand pand gezet en waren aan de buitenkant niet als zodanig herkenbaar.

De eerste synagoge werd in 1689 gesticht aan De Groote Noord. Dit was een Joden-vergaderplaats. Deze wisselde verschillende malen van plaats, totdat in 1814 een synagoge (‘sjoel’) werd gebouwd achter het pand aan Haven 1, aan de Nieuwe Steeg. Deze ging in 1894 in vlammen op en werd herbouwd naar ontwerp van E.M. Rood als een vierkant volume met plat dak, waarvan de gevels zijn gedecoreerd met natuurstenen speklagen.

In het voorliggende pand met puntdak werd een slagerij gevestigd, waar Gompert Mozes slager was. Vanwege de brandveiligheid werden synagoge en voorhuis in steen opgetrokken. De synagoge was in gebruik tot 1932. In 1942 werden de Joden in Monnickendam gedeporteerd door de nazi’s. Er is daarna geen nieuwe synagoge gekomen.

In 1949 werd het pand verkocht, het deed daarna achtereenvolgend dienst als discotheek en café. Tegenwoordig is het pand in gebruik als café De Koperen Vis.

3

Rijksmonument
XL 2350m²
Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Grote of Sint-Nicolaaskerk

Adres	De Zarken 2 Monnickendam
Bouwjaar	1400-1425
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Gotiek
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De Grote of Sint Nicolaaskerk werd vanaf begin 15e eeuw gebouwd in gotische stijl aan de rand van het historische centrum van Monnickendam, als opvolger van een 13-eeuwse kleinere kerk. De bouw heeft minstens 250 jaar geduurd. De driebeukige hallenkerk werd gebouwd met driezijdig gesloten middenkoor, dakruiter en een toren met speklagen in Gobertangesteen met ingesnoerde spits (1520-’50). De twee traveeën tussen toren en schip werden in de 17e eeuw voltooid.

In de toren hangt een klok uit 1641 gegoten door Everhardus Splinter. De aangebouwde pastorie met trapgevel dateert uit 1623 en de maniëristisch vormgegeven kosterswoning uit 1626.

Tijdens de Reformatie in 1572 werd de kerk Protestants. Er hebben nooit beelden gestaan op de nissen aan de toren. De preekstoel kwam in het midden van de kerk te staan.

In het interieur worden de houten tongewelven gedragen door natuurstenen zuilen met koolbladkapitelen. De belangrijkste interieurstukken zijn een 15e-eeuws doopvont, een houten renaissance koorhek uit 1562 en een preekstoel uit 1695. De overige interieurstukken dateren uit de 17e eeuw. Het orgel dateert uit 1780 en werd gebouwd door G.M. Gerstenhauer. In 1959 werd de kerk grondig gerestaureerd, waarbij de venstertraceringen en dakruiter werden gereconstrueerd. Ook de sacristie is gereconstrueerd.

4

Rijksmonument
116m²
Christelijk gebruik

Historische foto: Dukker, G.J, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 93.226

Interieurfoto: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 408.483

Doopsgezinde Vermaning

Adres	Weezenland 15 Monnickendam
Bouwjaar	17e eeuw, 1840 (voorgevel)
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Neoclassicisme
Denominatie	Doopsgezind
Gebruik	Religieus

De 17e-eeuwse ‘Vermaning’ werd oorspronkelijk gebouwd als schuilkerk in de vorm van een pakhuis, voor de doopsgezinden in Monnickendam, op het hoogtepunt 200 in aantal. De doopsgezinde vermaning was in die tijd een verboden geloofsrichting, de dienst vond in het geheim plaats.

De kerk met houtskelet en houten vloeren had geen toren en had een plat dak. De wanden waren vermoedelijk oorspronkelijk van hout en zijn later in steen herbouwd. Bij het maken van het huidige houten tongewelf zijn veel oorspronkelijke liggers doorgezaagd. De neoclassicistische voorgevel met omlijste ingang en fronton dateert uit ca. 1840. Het orgel uit 1869 met vierhonderd pijpen en drie engelen werd gebouwd door H. Knipscheer. Het orgel is in originele staat en vormt onderdeel van de rijksmonumentale bescherming.

Het 17e-eeuwse, sobere houten interieur met banken en preekstoel is nog grotendeels oorspronkelijk. De consistoriekamer bevond zich direct achter de ingang. Daarachter bevond zich de kerkruimte.

De doopsgezinde geschiedenis van Monnickendam gaat terug tot de 16e eeuw, toen Willem Boogaard, de toenmalige baljuw van Monnickendam, een woonhuis huurde op deze plek, waar de eerste doopsgezinde dienst werd gehouden. Dit woonhuis is later gesloopt en op deze plaats werd het pakhuis gebouwd.

5

Geen monumentenstatus
128m²
Herbestemd

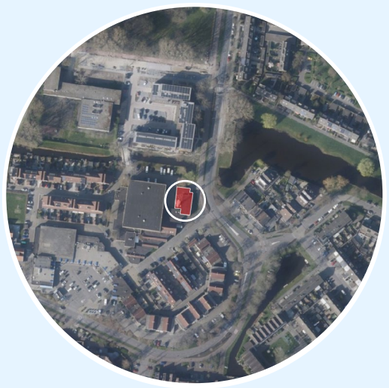

Koninkrijkszaal

Adres	‘t Spil 18 Monnickendam
Bouwjaar	1978
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Modernisme
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Gezondheidscentrum

De Koninkrijkzaal in Monnickendam werd gebouwd in 1978 voor de eredienst van de Jehova’s Getuigen. De architectonische uitingsvorm is sober en doelmatig en de functie is niet afleesbaar aan de buitenzijde van het gebouw. Het gebouw is als geheel herbestemd voor verschillende commerciële en maatschappelijke functies en is niet meer in gebruik door de Jehova’s Getuigen.

6

Rijksmonument
c.a. 150m²
Christelijk gebruik

Kerkenpaspoort

Lutherse Kerk

Adres	Zuideinde 39 Monnickendam
Bouwjaar	1642
Architect	Onbekend
Bouwstijl	-
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De Lutherse kerk werd vanaf 1642 gebouwd als schuilkerk voor de Lutherse Gemeente in Monnickendam. Deze gemeente werd in 1636 gesticht met 17 leden.

De zaalkerk met tuitgevel, houten tongewelf en portaal werd gebouwd achter de pastorie, die in 1805 is afgebroken. Het interieur dateert grotendeels uit de 18e eeuw met een orgel uit 1782 door J.M. Gerstenhauer. Tweede helft 18e eeuw werd het kerkmeubilair verrijkt met een nieuwe preekstoel (1759, Friederik Mark Gräf) en de kerkborden in rococostijl. Het interieur werd in 1838 vernieuwd en het ijzeren hek voor de ingang werd in 1840 aangebracht. De gemeente had in die dagen 130 leden. De kerk is in 2014 gerestaureerd.

Eind negentiende eeuw werd het gebruik openlijk. Na krimp maakt de Lutherse gemeente nu deel uit van de Protestantse Kerk Nederland. Enkele malen per jaar worden nog kerkdiensten gehouden in het kleine kerkje.

7

Geen monumentenstatus
152m²
Herbestemd

Kerkenpaspoort

Gereformeerde Kerk Monnickendam

Adres	Schoolstraat 2 Monnickendam
Bouwjaar	1894
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Eclecticisme
Denominatie	N.v.t.
Gebruik	Wonen

De gereformeerde kerk in Monnickendam werd eind 19e eeuw gesticht als afscheiding van de Hervormde kerk. De zaalkerk in eclectische stijl werd gebouwd in 1894. De voorgevel is gedecoreerd met gepleisterde boogfriezen en pilasters. De kerk raakte in 1966 buiten gebruik, toen de Gereformeerde Opstandingskerk in gebruik werd genomen.

De kerk is sindsdien in gebruik als woning. Eerste bewoner was architect Piet Blom, die de tegels in het portaal heeft aangebracht en het interieur opnieuw ontwierp, met toevoeging van een muur. Hij brak waarschijnlijk ook het catechisatielokaal in de achtertuin weg. Later zijn de huidige houten balustrades en het altaar gemaakt en is de dakconstructie aangepast voor meer lichtinval.

8

Geen monumentenstatus
750m²
Christelijk gebruik

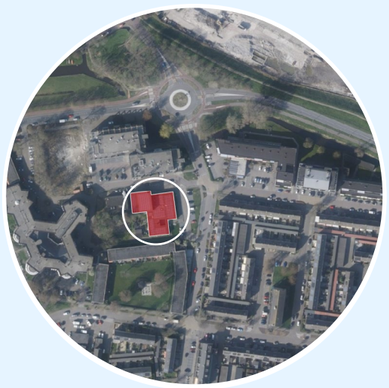

Kerkenpaspoort

Opstandingskerk

Adres	Graaf Willemlaan 1 Monnickendam
Bouwjaar	1965
Architect	J. Plas
Bouwstijl	Wederopbouw
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

Na WOII breidde het toen nog kleine Monnickendam fors uit. De Oranjewijk was een typische Wederopbouwwijk met stempelbouw en wijkvoorzieningen, waaronder de Opstandingskerk. De Opstandingskerk werd in 1965 gebouwd naar ontwerp van architect Jan Plas uit Purmerend, ter vervanging van de bestaande Gereformeerde kerk aan de Schoolstraat. Het orgel uit 1914 van de firma Standaart uit de Schoolstraat verhuisde naar de nieuwe kerk. Plas bouwde de kerk in een typerende, sobere wederopbouwstijl. In 1978 vond er een verbouwing plaats.

Na de vorming van de Protestantse Kerk Nederland werd besloten het gebouw multifunctioneel inzetbaar te maken. Hierbij werd een podium geplaatst. De Kerk wordt aan verschillende partijen verhuurd.

Kernwaarde is de cultuurhistorische betekenis voor de wederopbouw in Monnickendam.

9

Rijksmonument
620m²
Christelijk gebruik

Sint-Nicolaaskerk

Adres	Kerkplein 13 Broek in Waterland
Bouwjaar	15e eeuw
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Gotiek
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De Sint Nicolaaskerk kent een lange bouwgeschiedenis met veel bouwfasen die teruggaan tot de 15e eeuw, toen de kerk in de trant van Hollandse gotiek werd gebouwd als katholieke kerk. In 1573 staken de Spanjaarden de kerk in brand; herstel was gereed in 1639. De toren met lantaarn uit 1648 kreeg in de 18e eeuw een classicistisch uiterlijk door rondbogen met sluit- en aanzetstenen en werd hersteld in 1874. De kerkportalen (zuidportaal in Lodewijk XIV-stijl) zijn in 1727 vernieuwd. In 1950 en 1985 werd de kerk twee keer gerestaureerd.

Op de houten tongewelven kwamen tijdens de restauratie decoratieve schilderingen tevoorschijn. Tot het grotendeels 17e-eeuwse interieur behoren de preekstoel, gebrandschilderd glas, doophek met koperen boog, lessenaar en koorbanken. Het orgel werd in 1832 gebouwd door W. Beekes.

Sint-Nicolaas was de beschermheilige van de zeevaart. Na de Reformatie werd de kerk hervormd. Tegenwoordig wordt de kerk nog steeds gebruikt voor de dienst, met een gemeente van ca. 10 leden. Daarnaast worden er culturele activiteiten georganiseerd.

10

Rijksmonument
175m²
Christelijk gebruik

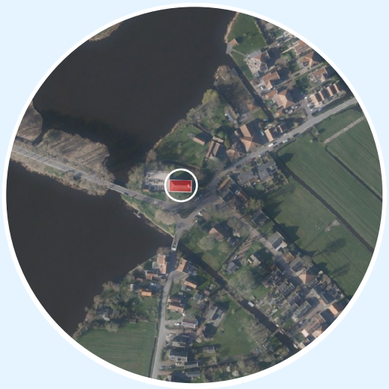

Protestantse Kerk Zuiderwoude

Adres	Zuiderwouder Dorpsstraat 1 Zuiderwoude
Bouwjaar	1877
Architect	T.C. van der Sterr
Bouwstijl	Neogotiek
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

Ter plaatse van de huidige kerk stond eind 12e eeuw op een terp al een tufstenen kerkje, dat tijdens de Tachtigjarige Oorlog waarschijnlijk is verwoest. Daarop werd in 1624 een nieuwe kerk gebouwd, die echter in 1712 te lijden had onder een grote dorpsbrand en in de loop der tijd sterk verviel. In 1823 werd de klok verkocht aan de kerk van Broek in Waterland. In 1877 werd de huidige neogotische zaalkerk met houten geveltoren met ingesnoerde spits gebouwd naar ontwerp van de Hoornse architect T.C. van der Sterr. Hij bouwde veel scholen, predikantswoningen en enkele kerken in Noord-Holland. Interieurelementen uit de oude kerk werden hergebruikt, waaronder de preekstoel met houten lessenaar uit ca. 1660 en de stenen grafzerken op de vloer.

De 19e-eeuwse houten koorbanken zijn beschilderd met eikenimitatie. Het orgel bestaat uit een gradussen-orgel uit 1863 (afkomstig uit de Hervormde kerk te Beuningen) dat in 2007 werd geplaatst achter het orgelfront van H. Knipscheer.

In 1916 werd het dorp getroffen door een zware watersnood. De kerk bleef droog en diende als tijdelijke verblijfplaats voor kleinvee. In 2004 is het interieur van de kerk grondig gerestaureerd en kwam er een centrale verwarmingsinstallatie.

11

Gemeentelijk monument
95m²
Leegstaand

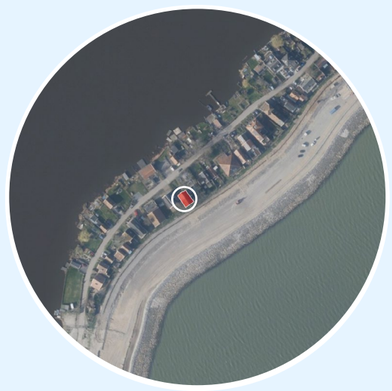

Kerkenpaspoort

Hervormde Kerk Uitdam

Adres	Uitdammer Dorpsstraat 43 Uitdam
Bouwjaar	1937
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Traditionalisme
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	leegstaand

Het voormalige Hervormde kerkje in Uitdam werd gebouwd in 1937 achter de voormalige Zuiderzeedijk, als vervanger voor een houten kerk uit 1844. Daarvóór stond op deze plek een grotere, stenen kerk. De ingang was aan de kant van de dijk, waar de weg liep. Ten opzichte daarvan is de ingang van de huidige kerk naar de andere kant gekeerd, waar in 1916, na de watersnoodramp, de huidige weg werd aangelegd.

De kerk werd opgetrokken in metselwerk op een rechthoekige plattegrond met een houten tongewelf. In de nok bevindt zich een dakruiter. De bouwstijl sluit met het steile gesloten dakvlak en de zorgvuldig ontworpen gevelelementen aan bij het baksteenexpressionisme dat typerend was voor de architectuur in de jaren ’30 van de 20e eeuw. De kroonluchters, de lessenaars en de doopboog zijn 17e-eeuwse interieurelementen uit de oude stenen kerk.

In de jaren ’80 is het huidige orgel geplaatst, is het plafond vernieuwd en zijn alle kerkbanken vervangen.

De kerk werd tot 2021 gebruikt door de Protestantse Gemeente Zuiderwoude-Uitdam.

12

Geen monumentenstatus
650m²
Christelijk gebruik

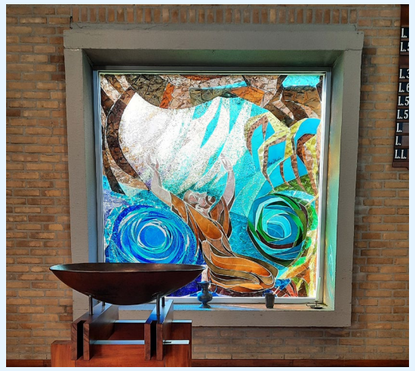

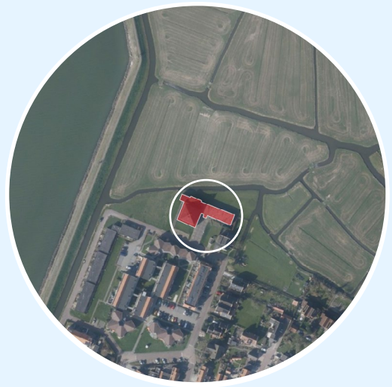

Kerkenpaspoort

Patmoskerk

Adres	Hoogkamplaan 1 Marken
Bouwjaar	1969
Architect	P.W.J. Hoeks
Bouwstijl	Modernisme
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De Patmoskerk werd gebouwd in 1968 aan de Hoogkamplaan door de Haagse architect P.W.J. Hoeks als gereformeerde kerk. Het sober vormgegeven vierkante kerkgebouw werd opgetrokken in gele baksteen en kreeg een kenmerkend piramidevormig puntdak, waarin de klokkentoren zit verwerkt. Tussen de muren en de kap zijn rondom vensters aangebracht.

Het interieur is sober afgewerkt met in het zicht gelaten bakstenen muren en een houten vloer en plafond. Aan een wand bevindt zich een glas-in-loodraam met daarop afgebeeld Johannes op het eiland Patmos. Het orgel dateert uit 1989 en werd gebouwd door W.N. de Jongh. Het liturgisch centrum bevindt zich op een verhoging met een spreekgestoelte, lithurgische werktafel, kansel en doopvont.
Het interieur is voor een groot deel getimmerd door vrijwilligers.

De kerk wordt ook gebruikt als concert- en activiteitenlocatie en is nog steeds in gebruik door de Protestantse gemeente.

13

Rijksmonument
250m²
Christelijk gebruik

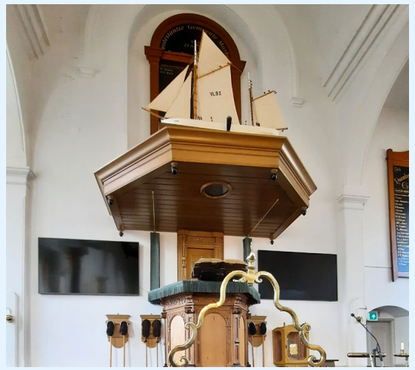

Grote Kerk

Adres	Kerkbuurt 13 Marken
Bouwjaar	1904
Architect	A.H.L. Kups
Bouwstijl	Eclecticisme
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

In 1232 stond op deze plek een door de Norbertijnse monniken gebouwde kerk. Daarna werd het kerkgebouw meerdere malen vervangen.
Vóór de huidige kerk stond er een Waterstaatskerk. In 1904 verrees hier de Grote Kerk naar ontwerp van de architect A. Kups. De eclectisch vormgegeven kerk werd gebouwd als driebeukige pseudo-basiliek (dakvlak van zijbeuken en middenschip lopen in elkaar over) met toren met ingesnoerde spits. De vensters en steunberen verwijzen naar de gotiek.

Het kleurrijke interieur met tongewelf en met rondbogen op gietijzeren zuilen verwijst naar het classicisme. De preekstoel, lessenaar en kroonluchters dateren uit de 17e eeuw, de koperen doopboog uit de 18e eeuw. Deze zijn afkomstig uit de vorige kerk. Verder zijn er historische scheepsmodellen aanwezig. Het orgel dateert uit 1972 en is gebouwd door de gebr. Van Vulpen uit Utrecht. Tijdens de laatste restauratie kwamen de oorspronkelijke kleuren tevoorschijn, waaronder de blauwe kleur van de kerkbanken,

Tijdens de watersnoodramp van 1916 werden in de kerk mensen opgevangen. Een periode werd er vee in de kerk gestald. Tijdens WOII heeft de kerk onderduikers gehuisvest. De kerk is nog steeds in gebruik voor de eredienst.

14

Gemeentelijk monument
280m²
Christelijk gebruik

Sint-Sebastianuskerk

Adres	Dorpsstraat 55 Ilpendam
Bouwjaar	1870
Architect	Th. Asseler
Bouwstijl	Neoromaans, neogotisch
Denominatie	Rooms-katholiek Kerkgenootschap in Nederland
Gebruik	Religieus

Na de Reformatie werd de katholieke dienst gehouden in schuilkerken. In de 19e eeuw kwam daar verandering in en mochten katholieken hun geloof weer openbaar beoefenen.

In 1821 stond op de plek waar nu de pastorie van de Sint-Sebastianus staat, een houten kerkje waar de katholieke dienst werd gehouden. Deze werd in 1870 vervangen door de huidige Sint-Sebastianuskerk.

De neogotisch en neoromaans vormgegeven kerk werd ontworpen door architect Theo Asseler, die meer katholieke kerken bouwde in Noord-Holland. In 1973 is de kerk grootschalig gerestaureerd, waarbij alle beelden en de preekstoel verdwenen en het interieur wijzigde. Hierbij werden de verdwenen glas-in-loodramen in het koor teruggebracht.
De kerk is nog steeds in religieus gebruik.

15

Rijksmonument
475m²
Christelijk gebruik

Hervormde Kerk Ilpendam

Adres	Kerkstraat 19 Ilpendam
Bouwjaar	1656
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Gotiek, (neo)classicisme
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De eerste vermelding van de kerk van ilpendam is in 1408. De toen nog Rooms-Katholieke Kerk werd in de 80-jarige oorlog zwaar beschadigd. De kerk werd in 1656 gerestaureerd. Met de Reformatie was de kerk overgegaan naar de Hervormde Gemeente.

De eenbeukige kerk met toren met ingesnoerde spits en tongewelf uit 1926 werd in 1713 en 1850 gedeeltelijk vernieuwd. In 1868 werd een nieuwe toren voor de kerk gebouwd. De vorige toren stond op de kerk. De toren maakt architectonisch onderdeel uit van de tuitgevel, die wordt beëindigd door twee natuurstenen neogotische pinakels. De klok in de toren werd in 1682 gegoten door Gerard Schimmel.

In het interieur bevinden zich een midden-17e eeuwse preekstoel, doophek en koorafsluiting. De overhuifde herenbank dateert uit midden 18e eeuw.

Het orgel uit 1728, gebouwd door Nicolaas Adolf Willembroek, werd in 1855 in de kerk geplaatst. De trekbalken van het gewelf rusten op muurstijlen met gotische schalkbeelden (ca. 1450) die resten uit de Rooms-Katholieke periode van de kerk.

Recent heeft er funderingsherstel plaatsgevonden om het verzakte orgel weer op te vijzelen. Tevens is er groot onderhoud gedaan aan het orgel, orgelpijpen en orgelkas.

16

Rijksmonument
171m²
Christelijk gebruik

Hervormde Kerk Watergang

Adres	Dorpsstraat 37 Watergang
Bouwjaar	1642
Architect	Onbekend
Bouwstijl	Gotiek
Denominatie	Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
Gebruik	Religieus

De Hervormde Kerk werd gebouwd in 1642 in gotische trant. In 1796 werd de kerk hersteld en de voorgevel en geveltoren werden in 1832 toegevoegd. In 1985 is de kerk grondig gerestaureerd, waarbij de toren werd vervangen. Ook is toen de huidige stenen vloer samengesteld.

Het 18e-eeuwse interieur is gaaf aanwezig. Op het houten tongewelf zijn decoratieve schilderingen aangebracht, de lambriseringen zijn gemarmerd en verder zijn er een preekstoel in Lodewijk XIV-stijl, een doophek met doopboog en een tiengebodenbord. Het orgel werd in 1860 gebouwd door H. Knipscheer. Ook is er een 17e-eeuws model van een driemaster, uit de tijd dat in Watergang nog veel zeelieden woonden.

Bij ingebruikname van de kerk kwam de dominee met de boot vanaf Landsmeer. Tijdens de restauratie werden de kerkdiensten gehouden in het naastliggende gebouwtje, waar plaats was voor 15 mensen. De kerk is nog steeds in gebruik door de Protestantse kerkgemeente. Er zijn ongeveer 35 belijdende leden.

Bijlage 2

Analyse uitkomsten inwoners-enquête Kerkenvisie

De enquête over de Kerkenvisie Waterland stond open tussen 1 augustus en 30 september 2023.

In die periode hebben 212 mensen de enquête ingevuld.

Het grootste deel van alle deelnemers die aan de enquête meededen, is boven de 60 jaar (48%), 37% van de deelnemers is tussen de 40 en 59 jaar oud, 13% van de deelnemers is tussen de 20 en de 39 jaar oud. Geen van de deelnemers was jonger dan 20 jaar. De uitkomsten geven hierdoor geen evenwichtig beeld van de Waterlandse samenleving.

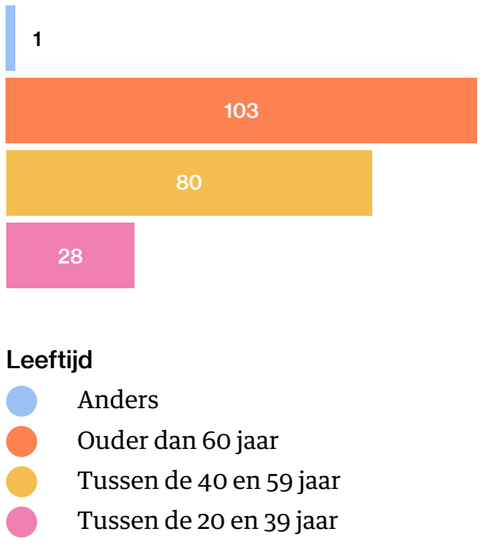

Op de vraag of men wel eens in een kerkgebouw komt geeft de meerderheid aan wel eens in een kerk te komen (93%). 7% geeft aan nooit in een kerk te komen.

Reden bezoek kerkgebouw

Op de vraag waarvoor men in een kerkgebouw komt, geeft 41% van de deelnemers aan (onder andere, meerdere antwoorden waren mogelijk) voor de kerkdienst/het geloof in een kerkgebouw te komen. 14% van de deelnemers komt voor rust, stilte en meditatie in een kerkgebouw. 68% van de deelnemers geeft aan voor uitvaart, huwelijk en doop in een kerkgebouw te komen. 39% komt voor een evenement in een kerk, 45% van de deelnemers komt voor cultuur(historie) en geschiedenis in een kerkgebouw, en 41% voor een concert op optreden. 3% komt nooit in een kerk. Als aanvulling op de standaardantwoorden wordt ook door diverse deelnemers verschillende vrijwilligersactiviteiten en koffie in de Broekerkerk genoemd.

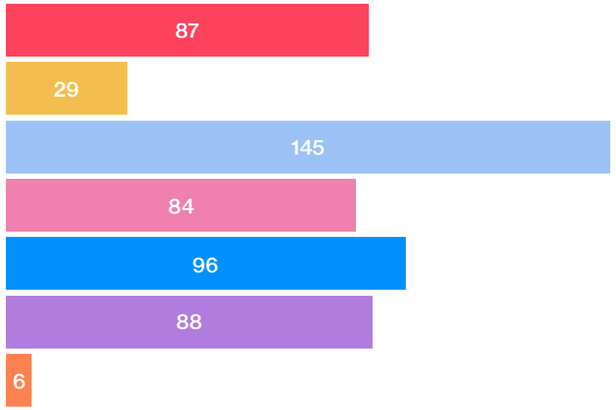

Kerkgebouwen behouden

Op de vraag ‘Hoe belangrijk vindt u het dat kerkgebouwen behouden blijven, en dus niet gesloopt mogen worden?’ heeft de overgrote meerderheid (63%) geantwoord dat het heel belangrijk is dat kerkgebouwen behouden worden en niet worden gesloopt. 26% vindt dit belangrijk, en 8% staat hier neutraal in. 1% van de deelnemers vindt het behoud van kerkgebouwen niet belangrijk en 2% vindt het helemaal niet belangrijk.

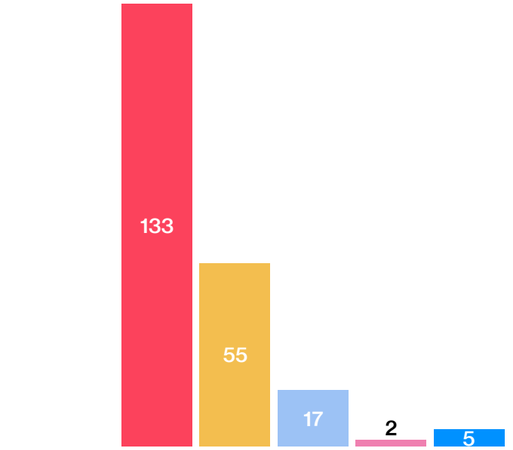

Bij de open vraag ‘Waarom vindt u behoud van kerkgebouwen wel/niet belangrijk’ zijn diverse en uiteenlopende antwoorden gegeven. Het meest voorkomende antwoord is dat het cultuurhistorisch waardevolle gebouwen zijn die iets vertellen over de (lokale) geschiedenis. Ook als oriëntatiepunt van het dorp en als onderdeel van de lokale geschiedenis en identiteit. De religieuze, sociale en maatschappelijke functie van kerken wordt ook door veel deelnemers als belangrijke waarden genoemd.

Op de vraag ‘Wat zou u het meeste missen in Waterland, als er geen kerkgebouwen waren’ geeft 48% aan de cultuurhistorische waarden te gaan missen, 36% de sociale functie, 12% de ruimtelijke kwaliteiten en slechts 4% zou niets missen.

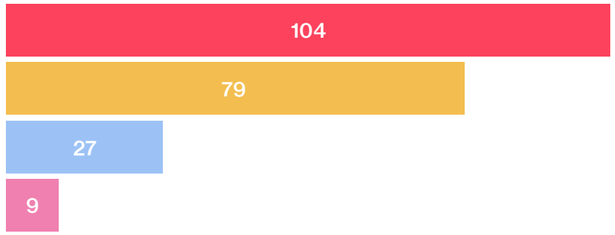

Wat zou u het meeste missen in Waterland, als er geen kerkgebouwen waren?

- Cultuurhistorische waarden (lokale historie en identiteit)
- Sociale functie (ontmoeting, samenkomst, bezinning)
- Ruimtelijke kwaliteiten (architectuur, oriëntatiepunt in de wijk)
- Ik zou niets missen

Toegankelijkheid als ontmoetingsplek

Op de vraag ‘Stel dat een kerkgebouw een andere functie krijgt, vindt u het dan belangrijk dat deze toegankelijk blijft voor publiek en als plek voor ontmoetingen? Geeft het overgrote deel van de deelnemers aan dit belangrijk te vinden (83%). 17% vindt dit niet belangrijk.

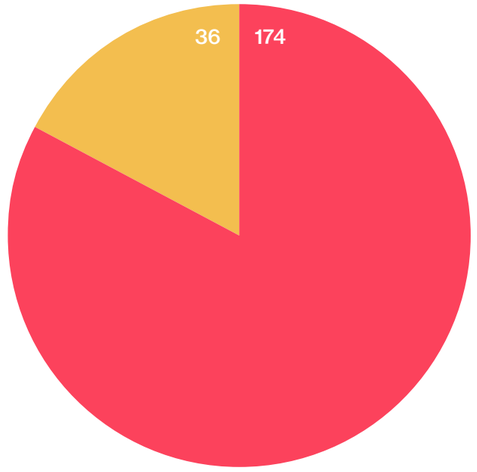

Stel dat een kerkgebouw een andere functie krijgt, vindt u het dan belangrijk dat deze toegankelijk blijft voor publiek en als plek voor ontmoetingen?

- Ja
- Nee

In de open vraag waarom men de toegankelijkheid van kerken wel of niet belangrijk vindt wordt door veel van de deelnemers het belang van ontmoetingsplekken in de wijken en dorpen aangegeven. *'Er is al helemaal geen verenigingsgebouw meer. Dit is de enige plek waar nog een paar honderd mensen samen kunnen komen. Denk aan Sintfeest, meezingfestival etc.'* Ook geven deelnemers aan dat kerken bij uitstek zijn gebouwd voor ontmoeting en verbinding. Ook het belang en het beleven van cultuurhistorische waarden en geschiedenis worden diverse malen genoemd.

Tegelijkertijd wordt ook aangegeven dat als kerken sluiten er wellicht ook geen behoefte meer is aan een ontmoetingsplek, of dat er al andere ontmoetingsplekken zijn, zoals buurthuizen. Ook hangt het volgens sommige deelnemers van het (type) gebouw af of het belangrijk is dat ze toegankelijk blijven.

Goede invulling

Op de vraag wat een goede invulling zou zijn voor kerkgebouwen die een nieuwe functie krijgen, waren meerdere antwoorden mogelijk. Door 71% van de deelnemers wordt aangegeven dat een dorpshuis of maatschappelijke functie een goede nieuwe functie zou zijn. 19% vindt onderbrengen van dokter of huisartsenpraktijk een goede nieuwe invulling, 32% vindt woningen of appartementen een goede nieuwe invulling, 10% kantoren of winkels, 18% een horecafunctie, 10% speelparadijs en 24% vindt activiteiten voor jongeren een goede nieuwe invulling.

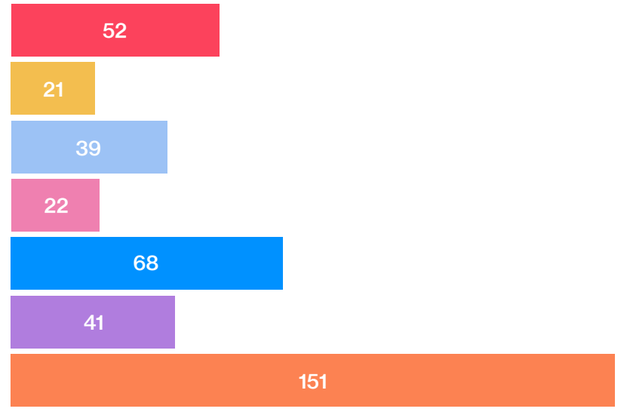

Als een kerkgebouw een nieuwe functie krijgt, wat zou volgens u een goede invulling zijn? (meerdere antwoorden mogelijk)

- Activiteiten voor jongeren
- Speelparadijs/sportruimte
- Restaurant/hotel/bed & breakfast
- Kantoren/winkels
- Woningen/appartementen
- Dokter/huisartsenpost
- Dorpshuis/maatschappelijke functie

Bijlage 3

Waardestelling kerkinterieurs en roerend religieus erfgoed Waterland, Catharijne Convent

Inleiding

De gemeente Waterland stelt een kerkenvisie samen, gefinancierd met de decentralisatie-uitkering vanuit het nationale Programma Toekomst Religieus Erfgoed (2019-2021). Willemijn Paijmans is vanuit COUP belast met de realisatie van de kerkenvisie. Op 30 januari 2023 vroeg zij om deze waardenstelling bij Museum Catharijneconvent, het rijksmuseum en nationale kenniscentrum voor religieus erfgoed en christelijke kunst. Vanuit onze nationale, onafhankelijke expertise geven wij graag een waardenstelling van de kerkinterieurs en het roerend religieus erfgoed in de kerken binnen de gemeente Waterland.

In deze waardenstelling wordt in eerste instantie aandacht geschonken aan de in religieus gebruik zijnde gebouwen voor de christelijke eredienst. De gemeente Waterland heeft een gevarieerd kerkenlandschap met gebouwen uit verschillende bouwstijlen en perioden. Het aantal rijksmonumentale kerken in Waterland is procentueel flink hoger dan dat van de gemiddelde Nederlandse gemeente.

Het aantal gemeentelijke monumenten is procentueel iets lager. Een provinciaal monument is een ‘exotische diersoort’ in ons monumentenbeleid. In het verleden is iets meer dan vijftig procent van de kerkinterieurs en kerkelijke collecties in Waterland vastgelegd. Het is zorgelijk dat de actualiteit van de registraties zeer te wensen overlaat. De registratiegegevens die er zijn, zijn in een flink aantal gevallen oud. In kerkelijk Nederland geldt de ongeschreven regel dat het interieur en religieus erfgoed van kerken eens in de vijftien tot twintig jaar uitvoerig geïnventariseerd moeten worden. Twee locaties in Waterland voldoen aan deze norm. In een aanzienlijk deel van de kerken in Waterland is echter nog nooit een interieurregistratie uitgevoerd. Dat gegeven drukt een stempel op de aandachtspunten die aan het eind van deze waardenstelling geformuleerd staan.

Het bisdom heeft voor de katholieke kerken geen toestemming gegeven de registraties openbaar te maken.

Topensembles

De interieurs van deze kerken behoren tot de topensembles in Waterland:

Nicolaaskerk

De protestantse Nicolaaskerk in Broek in Waterland huisvest een fabuleus zeventiendeeeuws interieurensemble van preekstoel, doophek, doopboog, lezenaar, luchters, kerkbanken, wandbetimmering en gewelfschildering. Waar in andere kerken vaak elementen vervangen werden, werden hier slechts elementen toegevoegd, zoals bijvoorbeeld een orgel.

Grote Kerk

Dit voor de rooms-katholieke eredienst gebouwde kerkgebouw herbergt een zogenaamd historisch gegroeid ensemble. Er zijn voor-reformatorische onderdelen: altaarsteen, doopvont, koorhek en koorgestoelte. En er zijn zeventiende-eeuwse elementen die de kerk geschikt maakten voor de protestantse eredienst: preekstoel, lezenaar, doopboog, herenbanken, kerkbanken, luchters. Al met al een gaaf ensemble.

Antonius en Nicolaas

[Gegevens niet openbaar]

De middenmoot

Deze kerken behoren niet tot de kerkelijke topensembles van Waterland, maar verdienen vanwege hun oorspronkelijkheid en uitzonderlijke stukken aandacht in de kerkenvisie:

Sebastianuskerk

[Gegevens niet openbaar]

Hervormde Kerk

Deze kerk in Ilpendam heeft nog steeds een deel van het zeventiende-eeuwse interieur, zoals preekstoel, doophek met doopboog en koorhek. De rijk gesneden, achttiendeeeuwse hofbank is een echte eye-catcher. Enkele aanpassingen doorbraken het ensemble, zoals de vervanging van de banken door stoelen: begrijpelijk, maar jammer.

Grote Kerk

Voor de Grote Kerk op Marken geldt iets soortgelijks. De zeventiende-eeuwse basis, in ditgeval stammend uit de voorganger van deze kerk, bleef bewaard: preekstoel, lezenaar, luchters. Ook de achttiende-eeuwse doopboog is ter plaatse. De banken die aan het begin van de twintigste eeuw, de bouwtijd van dit kerkgebouw, werden toegevoegd hebben niet allemaal de tand des tijds overleefd. Deze kerk staat natuurlijk bekend om zijn scheepsmodellen, waarvan er ten minste één ook zeventiende-eeuws is.

Evang.-Lutherse Kerk

In het interieur van de Lutherse Kerk van Monnickendam is duidelijk de geschiedenis van de gemeente terug te zien. In de bloeitijd van de gemeente (tweede helft van de achttiende eeuw) werden interieur en collectie verrijkt met een kwalitatief zeer hoogstaande preekstoel, doopbanken, een orgel en prachtig liturgisch zilver. Deze grandeur werd toegevoegd aan de al aanwezige zeventiende-eeuwse doopboog, lezenaars en luchters.

Hervormde Kerk

De Hervormde Kerk van Watergang heeft een mooi achttiende-eeuws interieur, bestaande uit preekstoel, doophek, doopboog, koperwerk, herenbanken en tiengebodenbord. Het scheepsmodel uit ca. 1700 springt direct in het oog. Jammer dat in de tweede helft van de twintigste eeuw een deel van de banken verwijderd werd, evenals de lambrisering. Het orgel werd toen vervangen.

Onderaan de lijst

In Waterland bevinden zich vooralsnog geen interieurs en collecties met een ondergeschikte waarde. Bedenk wel dat een lage of middelhoge waarde overigens niets zegt over de sentimentele of religieuze waarde die gemeenteleden/parochianen toekennen aan de voorwerpen en die daardoor alsnog een zeer hoog belang kunnen hebben.

Aandachtspunten

Voor sommige locaties geldt dat in onze database onvoldoende informatie beschikbaar is om een waardenstelling te kunnen geven. Deze locaties gaven ons nog nooit opdracht om interieur en collectie te komen registreren en waarderen. Die interieurs staan daarom niet in deze waardenstelling:

- Patmoskerk op Marken
- Opstandingskerk in Monnickendam
- Doopsgezinde Vermaning in Monnickendam
- Hervormde Kerk in Uitdam (hoewel daar een mooi interbellum-ensemble aanwezig lijkt te zijn)

- Protestantse Kerk in Zuiderwoude (onbegrijpelijk dat die kerk nog nooit naar het interieur liet kijken)

Zoals gezegd is het verontrustend hoe lang geleden er een religieus-erfgoedprofessional naar de interieurs in jullie gemeente gekeken heeft. Veel inventarisatiegegevens stammen uit de periode dat fotografie een dure aangelegenheid was en men er noodgedwongen voor koos om alleen het meest belangrijke erfgoed vast te leggen. Met klem wordt geadviseerd om bestaande registraties up-to-date te brengen en te bezien of het mogelijk is om in enkele nooit bezochte kerken een eerste registratie en waardenstelling te laten uitvoeren. Op die manier leren de eigenaars van de collecties de waarde van hun bezit kennen en kunnen ze de juiste zorg verlenen. De gemeente krijgt inzicht in waar ondersteuning in de zorg voor het meest waardevolle erfgoed nodig is, of de kerk in de toekomst nu religieus in gebruik blijft, een transformatie ondergaat om nevengebruik mogelijk te maken of aan de eredienst onttrokken wordt.

Museum Catharijneconvent denkt en/of werkt graag mee aan actualisatie. Interesse? Kijk op www.catharijneconvent.nl/advies-voor-kerken/.

Kerkenvisie

gemeente Waterland

Gemeente Waterland

COUP